

Bijdragen voor Nederlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde
Zeerde reeks, VII
's Gravenhage 1928

HANDEL EN SCHEEPVAART IN HET NOORDZEE- GEBIED GEDURENDE DE 13e EEUW

*Bijdrage tot de kennis van de opkomst van den Hollandschen en
den Zeeuwschen handel,*

DOOR

DR. H. J. SMIT

In de 12e en 13e eeuw spelen de Vlamingen de eerste rol in het Westeuropeesche handelsverkeer. Vlaanderen is in de 14e en 15e eeuw het land, waarheen de bewoners van de verschillende deelen van Europa hunnen waren brengen en waar zij de producten van andere streken inkoopten; in de 12e en de 13e eeuw trekken de Vlaamsche kooplieden echter zelf naar de omliggende gebieden, brengen er hun eigen producten zoowel als de voortbrengselen van vreemde landen aan de man en koopten er andere goederen in, die zij òf verwerken òf elders van de hand doen. In Holland en Zeeland bezaten de Vlamingen in de 12e eeuw, vooral na het verdrag van Brugge (1167), een bevoorrechte positie; het schijnt echter, dat de bewoners van die streken deze positie omstreeks 1200 reeds als een belemmering voor de ontwikkeling van eigen welvaart hebben gevoeld ¹⁾. Met de Rijnstreken, het Maasgebied en Westfalen onderhielden de Vlamingen langs de rivieren en over land een levendig verkeer in de 12e en 13e eeuw, en zelfs in het Noorden van Duitschland kwamen zij voor; zij verkochten blijk-

¹⁾ M(onumenta) G(ermaniae) SS. XII, S. 609; v. d. Bergh, Oorkondenboek van Holland en Zeeland I, 147, 207; vgl. Oppermann, Untersuchungen zur Nordniederländischen Geschichte II, S. 32. Verzet tegen de Vlaamsche handelsheerschappij blijkt uit Hansisches Urkundenbuch (H. U. B.) I, 41, S. 159 A. 2, 492 en H. U. B. I, 57, naar de verklaring van Stein in Hansische Geschichtsblätter (H. G. Bl.) 1909, S. 69 ff. Bij de lieden, die uitgesloten worden van den detailverkoop van laken in Dordrecht, moet men in de eerste plaats aan Vlamingen denken. Men zie over Vlaamsch laken in Haarlem: H. U. B. I, 745.

baar veel laken in die streken. Reeds in de 12e eeuw echter trachten de opkomende Duitsche steden den handel der Vlaamsche kooplieden te beperken ¹⁾).

Het belangrijkste terrein van den Vlaamschen actiefhandel was Engeland ²⁾. Tot het begin van de 13e eeuw stonden Zuidvlaamsche steden als St. Omer, Douai, Atrecht en Kamerijk vooraan in den handel met Engeland ³⁾; gedurende de regeering van Jan zonder Land kwamen Yperen, Gent en Brugge echter meer op den voorgrond. Ten gevolge van den oorlog tusschen Filips II August en Jan zonder Land geraakte een aantal steden in het zuidelijk deel van Vlaanderen voor korteren of langeren tijd in het bezit van den Franschen koning en van diens bondgenooten; met Engelsche hulp verzetten Yperen, Gent en Brugge zich tegen den Franschen invloed, en koning Jan gaf aan deze met hem bevriende steden een aantal privileges, waardoor zij in den Engelschen handel langzamerhand den voorrang verkregen boven het door Frankrijk bezette gebied ⁴⁾. De Fransch-Engelsche oorlog leverde aan de kooplieden van Yperen, Gent en Brugge echter niet alleen voordeel op. De regeeringen dezer steden bleven in gebreke, om de geldsommen, door koning Jan verstrekt in verband met den strijd tegen Frankrijk, terug te betalen; kapers uit Yperen en Gent hadden eenige Zuidvlaamsche schepen, die door den Engelschen koning in bescherming waren genomen en die waarschijnlijk Engelsche goederen vervoerden, buitgemaakt en zoowel Jan zon-

¹⁾ H. U. B. I, 5, 23, 29, 46, 97, 98, 302, 347, 371, 375, 376, 378—380, 465; H. U. B. III, S. 394/5; Stein, Der Streit zwischen Köln und den Flandern um die Rheinschiffahrt im 12. Jahrhundert (H. G. Bl. 1911, S. 187 ff.); Häpke, Brüggens Entwicklung zum mittelalterlichen Weltmarkt, S. 79 ff.

²⁾ Häpke, Brüggens Entwicklung, S. 45, 46: „Soweit der englische Handel den Kanal passiert, ist der Vlame (bis in die zweite Hälfte des 13. Jahrhunderts) sein unbestrittener Herr“.

³⁾ St. Omer: Rotuli litterarum patentium (R. L. P.), p. 10b, 11b, 59, 65b, 73, 77, 90b, 91b, 105, 114, 117, 125b, 158b, 176b; Rotuli litterarum clausarum (R. L. C.), 55b, 182, 209, 211, 248; A. Giry, Histoire de St.-Omer, p. 314 ss., 372, 381. Arras: R. L. P., p. 52, 57, 86, 88, 91b; R. L. C. 209b. Douai: R. L. P., p. 61, 99, 133, 172, 183; R. L. C., p. 120b, 145. Kamerijk: R. L. P., p. 158b. Vgl. Varenbergh, Histoire des relations diplomatiques entre le comté de Flandre et l'Angleterre, p. 91 ss.

⁴⁾ Pirenne, Histoire de Belgique I (1902), p. 211 ss. Over voorrechten van Gent, Brugge en Yperen: H. U. B. I, 77, 79, 101, 124. 1227 April 17 bevestigt Hendrik III de door koning Jan aan Brugge verleende privileges: H. U. B. I, 215, 221. Over H. U. B. I, 126, 154, waar Brugia betekent Bridgnorth, zie men Häpke, S. 272 ff. Kooplieden uit Yperen, Gent en Brugge in Engeland: H. U. B. I, 65, 66, 81, 89, 90, 93, 100, 103, 106, 107, 111, 115, 117, 121, 122, 128, 129, 130, 131, 135, 136, 138; Gilliodts van Severen, Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges I, 20, 21, 23. Over de tegenstelling Yperen, Gent, Brugge-St.-Omer en Douai zie men nog Häpke, S. 51; Varenbergh, p. 104, 107; H. U. B. I, 107.

der Land als diens opvolger Hendrik III eischten daarvoor schadevergoeding.

Deze moeilijkheden, die tot het einde van 1236 voortduurden ¹⁾, veroorzaakten nu weliswaar niet, dat het handelsverkeer van Yperen, Gent en Brugge met Engeland geheel moest worden afgebroken, maar zij brachten toch teweeg, dat meer dan eens op de Vlaamsche schepen en goederen in Engeland werd beslag gelegd ²⁾. Bovendien veroorzaakten de aanvallen van Lodewijk VIII op het Engelsche gebied in Frankrijk, dat Hendrik III in 1224 aan de Engelsche kapers verlof gaf, om de onderdanen van den Franschen koning te berooven; Fransche koopwaren werden door de Engelsche regeering in beslag genomen en tal van vreemde schepen aangehouden, om een Engelsch leger naar Frankrijk over te brengen. Het schijnt, dat de handel in Zuidfranschen wijn voor een groot deel in handen was van de Vlamingen en dat deze den wijn ook in Engeland verkochten; in 1226 werden althans vijftien Vlaamsche schepen, afkomstig o.a. van St. Anna ter Muiden, Monnikereede, Damme, Aardenburg en Grevelingen en door kooplieden van Brugge, Gent, Yperen, Damme, Aardenburg en andere plaatsen in Vlaanderen met Gasconschen wijn bevracht, een tijdlang in de Engelsche havens vastgehouden ³⁾. Toen in 1229 opnieuw een oorlog tusschen Engeland en Frankrijk dreigde uit te breken, werden eenige kooplieden van Brugge door Engelsche kapers van een groote hoeveelheid wijn beroofd; bovendien moesten schepen van Monnikereede, Nieuwpoort, Aardenburg, Damme, Grevelingen en andere plaatsen dienst doen bij den overtocht van den Engelschen koning en diens leger naar Frankrijk, en werden er vele schepen, die wol en huiden naar Vlaanderen zouden overbren-

¹⁾ H. U. B. I, 93, 114, 120, 124, 127, 139, 152, 157, 214; P(atent) R(olls) 1216—1225, p. 22, 193, 277, 326; P. R. 1225—1232, p. 16, 168, 183; C(lose) R(olls) 1227—1231, p. 49; C. R. 1231—1234, p. 227; C(alendar of) P(atent) R(olls) 1232—1247, p. 122.

²⁾ Lieden van Yperen, Brugge en Gent in Engeland na 1216: P. R. 1216—1225, p. 119, 334, 452, 491, 504, 513; P. R. 1225—1232, p. 23, 36, 69, 243, 334, 419, 432, 474; C. R. 1227—1231, p. 278; C. R. 1234—1237, p. 24, 41, 91; C. P. R. 1232—1247, p. 13, 16, 17, 36, 42, 99, 102, 105. Privilege van Yperen voor den handel met Engeland: P. R. 1225—1232, p. 460 (1232 Januari 23). Arresten: H. U. B. I, 102, 108, 113, 116, 118, 125, 140, 170; P. R. 1216—1225, p. 471; P. R. 1225—1232, p. 23, 124, 433; C. R. 1227—1231, p. 55, 57; C. R. 1231—1234, p. 13, 14, 18, 53; Rymer, Foedera (ed. Hagensis 1740), I 1, p. 109.

³⁾ Arresten: P. R. 1216—1225, p. 471, 502, 522; P. R. 1225—1232, p. 36; H. U. B. I, 170, 173, 176, 177, 180, 196—199, 201, 216. Handel in Franschen wijn: H. U. B. I, 79, 108, 198, 201; C. R. 1227—1231, p. 477; C. R. 1234—1237, p. 222, 330; Häpke, S. 133 ff.

722

X

1229

gen, voor korteren of langeren tijd aangehouden ¹⁾. Na 1230 werd er tusschen Vlaanderen en Engeland onderhandeld over een oplossing van de bestaande geschillen, en deze onderhandelingen leidden in 1236 tot een verdrag: Yperen en Gent betaalden het bedrag, dat zij nog steeds aan den Engelschen koning schuldig waren en deze verschafte aan de Vlaamsche kooplieden schadevergoeding voor de geleden verliezen. 3 December 1236 gaf Hendrik III nu een algemeen vrijgeleide aan de Vlamingen voor hun verkeer in Engeland; bepalingen werden vastgesteld, om den handel te beschermen en om te verhinderen, dat in tijd van oorlog de handelsbetrekkingen moesten worden afgebroken. Na 1236 kon de Vlaamsche handel in Engeland zich een tijdlang onbelemmerd ontwikkelen ²⁾.

Engeland is in de periode van Hendrik III nog een door feodaliteit geheel verbrokkeld rijk; de koning staat er als een vreemdeling in den door hem beheerschten Staat. Het scheen Hendriks voornaamste regeeringsdoel te zijn, om zijne gunstelingen aan ambten, bezittingen en inkomsten in Engeland te helpen en om aan zijne verwanten buitenlandsche vorstendommen te verschaffen. De geweldige uitgaven, die deze politiek veroorzaakte, bestreed de koning door de heffingen, waarop hij als grondheer en als opperste leenheer recht had, o.a. door het tijdens de regeering van Jan I telkens verhoogde scutagium; om ook van het bezit der steden, die in deze grondheerlijke en leenrechterlijke belastingen weinig bijdroegen, te profiteeren, stelde Hendrik de z.g. tallagia in, die den Engelschen handel in ernstige mate belemmerden ³⁾. Dat het koningschap een plicht heeft met betrekking tot de handhaving van het recht, dat het heeft te zorgen voor het welzijn der natie, scheen vergeten; de koning liet deze zaken over aan den feudalen adel en aan de stedelijke regeeringen.

Het economisch leven in Engeland heeft in de periode van Hen-

¹⁾ Arrest van schepen voor 's konings dienst: R. P. 1225—1232, p. 398; C. R. 1227—1231, p. 360, 362, 365, 366, 367, 368, 373; arrest op schepen met wol enz.: C. R. 1227—1231, p. 356, 358, 359, 363, 370; P. R. 1225—1232, p. 347; op wijnschepen: C. R. 1227—1231, p. 328, 338, 413, 419.

²⁾ Rymer I 1, p. 109, 126; H. U. B. I, 238, 280, 284; P. R. 1225—1232, p. 433; C. R. 1234—1237, p. 513; C. P. R. 1232—1247, p. 16, 42, 122, 168, 169, 170; Varenbergh, p. 129, 130; J. de Saint-Genois, Inventaire analytique des chartes des comtes de Flandre, 51; C. Dehaisnes, Essai sur les relations commerciales de la ville de Douai avec l'Angleterre (Mémoires lus à la Sorbonne, histoire etc.; Paris, 1867), p. 97 ss.

³⁾ Brodnitz, Englische Wirtschaftsgeschichte I, S. 193 ff., 199; Hatschek, Englische Verfassungsgeschichte, S. 20, 73, 113, 142.

drik III nog geen hooge trap van ontwikkeling bereikt. Vrijwel elke stad van beteekenis heeft haar koopliedengilde, waarvan in den regel slechts burgers lid kunnen zijn; op de stedelijke weekmarkten hebben de burgers een bevoorrechte positie, die hun een voor-sprong van beteekenis geeft op de kooplieden van andere Engelsche steden en op de buitenlanders. De bewoners van het platteland zijn voor den afzet van hunne goederen en voor den inkoop van de producten der stedelijke nijverheid gewoonlijk aangewezen op de weekmarkt der naastbijgelegen stad; zij moeten zich onderwerpen aan de verordeningen, door den markt heer of door het plaatselijke bestuur en het koopliedengilde gemaakt. De interlocale handel is gering, doch begint zich in de periode van Hendrik III meer en meer te ontwikkelen; in enkele Engelsche steden zijn kooplieden, die betrekkingen met de meest uiteenliggende deelen van het rijk onderhouden ¹⁾. Zij worden daarin echter belemmerd door de talrijke toll en rechten, die de adel en de stedelijke besturen op de weekmarkten van hunne waren heffen en waarvan de leden van het plaatselijke koopliedengilde gewoonlijk zijn vrijgesteld, en door het priserecht des konings, die zijne dienaren naar de markten zendt, om de beste waren — eerst voor willekeurige, later voor vaste prijzen — ten behoeve van zijne hofhouding in beslag te nemen ²⁾. Ondanks alle moeilijkheden trachtten de Engelsche kooplieden echter meer en meer de bemiddelaars te worden tusschen de vreemde handelaren en de consumenten of producenten in Engeland.

Engeland is in de 12e en 13e eeuw in hooge mate afhankelijk van den vreemden koopman. Naast de stedelijke weekmarkten bestonden reeds in het begin van de 12e eeuw de jaarmarkten (*nundinae, fairs*). Toch zijn deze jaarmarkten ook nog in de 13e eeuw in vele opzichten een vreemd element in het economisch leven van Engeland. Dit rijk is slechts in zeer beperkte mate een economische éénheid; er is geen sprake van een nationale economische politiek tegenover de vreemde kooplieden. En ook de stedelijke regeeringen doen niets tot regeling of tot beperking van den handel

---

¹⁾ Ch. Gross, *The gild merchant*; Stein, *Hansa* (H. G. Bl. 1909), S. 89 ff.; M. Weinbaum, *Beiträge zur älteren englischen Gewerbe- und Handelsgeschichte* (Vierteljahrschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte, 1925), S. 296 ff., 304 ff., 306 ff.; Brodnitz I, S. 168 ff.

²⁾ Over de locale toll en: N. S. B. Gras, *The early English customs system*, p. 21 seq.; over het priserecht *ibidem*, p. 15—21, p. 37 seq.

der vreemdelingen; de jaarmarkten, gewoonlijk buiten de steden gehouden, vallen buiten het rechtsgebied der stedelijke magistraten ¹⁾). De stedelijke burgerijen zien in deze periode den vreemden koopman nog gaarne in Engeland verschijnen; zij stellen zelfs het lidmaatschap der plaatselijke gilden voor hem open. De tijd is echter niet ver meer, waarin de Engelsche koopman den vreemden handelaar als zijn concurrent zal gaan beschouwen en waarin hij bij de landsregeering zal aandringen op beperking van de handelsvrijheid der buitenlanders. Ook de koning en de adel moedigen den vreemden koopman bij zijn handelsverkeer in Engeland aan: zij stellen de buitenlanders dikwijls vrij van het priserecht en van de locale tollén, waaraan de Engelsche kooplieden onderworpen blijven ²⁾).

Evenals in Vlaanderen en Champagne waren ook in Engeland de jaarmarkten in regelmatige opeenvolging over het geheele jaar verdeeld, zoodat de overzeesche handelaar er het geheele jaar door zijne waren kon van de hand doen ³⁾. Zoowel vóór als na 1236 treffen we nu ook de Vlaamsche kooplieden herhaaldelijk op de Engelsche missen aan ⁴⁾. Zij kochten er de Engelsche wol van de

¹⁾ Brodnitz I, S. 165 ff.

²⁾ Prisen en koninklijke inkoopén op de jaarmarkten: P. R. 1216—1225, p. 293, 497; C. R. 1227—1231, p. 514, 518; C. R. 1231—1234, p. 72; C. R. 1237—1242, p. 52, 61, 100, 184, 303, 422; C. R. 1242—1247, p. 26, 186, 262, 343; C. R. 1247—1251, p. 61, 170, 444; C. P. R. 1232—1247, p. 23, 239; C. P. R. 1247—1258, p. 96, 369, 553; C. P. R. 1258—1266, p. 94, 174, 205. Over grondheerlijke rechten en belastingen te St. Ives (van den abt van Ramsey): P. R. 1216—1225, p. 372, 435; C. P. R. 1247—1258, p. 82, 92, 133, 188, 367, 406, 469, 549; C. P. R. 1266—1272, p. 420; te Winchester (van den bisschop): C. R. 1247—1251, p. 563; C. P. R. 1247—1258, p. 109; te Boston (van de graven van Richmond): C. R. 1227—1231, p. 33, 55, 150, 513; C. R. 1231—1234, p. 216; C. R. 1237—1242, p. 59, 67; C. P. R. 1247—1258, p. 418, 542; C. P. R. 1258—1266, p. 432; C. P. R. 1266—1272, p. 270; te Stamford (van de graven van Warenne): R. L. C., p. 28; P. R. 1216—1225, p. 189; C. R. 1237—1242, p. 403; C. R. 1247—1251, p. 36, 263, 424; C. P. R. 1232—1247, p. 270. Vrijstelling van prisen en locale tollén op de jaarmarkten: H. U. B. I, 506, 507, 635; Rymer I 2, p. 106; C. R. 1234—1237, p. 216, 384, 399; C. R. 1237—1242, p. 56; C. P. R. 1232—1247, p. 480; C. P. R. 1247—1258, p. 17, 38, 59, 80, 92, 104, 108, 175, 176, 529, 542, 551, 553, 558; C. P. R. 1258—1266, p. 77, 565; C. P. R. 1266—1272, p. 52, 147.

³⁾ Stamford omstreeks Vasten (Februari, Maart), St. Ives omstreeks Paschen, Boston of Holland (R. L. C. I, p. 135b) na Juni 24, Winchester September 1—22, Northampton na November 11: Varenbergh, p. 220 ss.; P. R. 1216—1225, p. 156, 157, 372, 435; P. R. 1225—1232, p. 488; C. R. 1231—1234, p. 105, 234, 265; C. R. 1234—1237, p. 206, 207; C. R. 1237—1242, p. 100, 189, 331, 332, 449, 468; C. R. 1247—1251, p. 108, 563; C. P. R. 1247—1258, p. 74, 105, 391, 430; C. P. R. 1266—1272, p. 305, 366; Dehaisnes, p. 100 ss.

⁴⁾ H. U. B. I, 100, 170, 216; Rymer I 1, p. 126; C. P. R. 1232—1247, p. 480; C. P. R. 1247—1258, p. 7, 73, 430; C. P. R. 1258—1266, p. 69, 218, 251, 303, 304; C. P. R. 1266—1272, p. 393, 420, 456; Varenbergh, p. 212, 220 ss.; Giry, St.-Omer, p. 381; Warnkönig, Flandrische Staats- und Rechtsgeschiede I, Urkunden S. 82; Dehaisnes, p. 110, 111.

abten der Engelsche kloosters of van de inheemsche tusschenhandelaren; zij verkochten er het door hen in Vlaanderen bereide laken; zij namen er de hun verschuldigde bedragen in ontvangst en stelden er hunne schuldeischers tevreden ¹⁾. In 1261 stelden de kooplieden van Yperen, Douai, Kamerijk en Dixmuiden, „ki se mellent de lainne d'abie acater”, op de jaarmarkt van Northampton een aantal bepalingen vast, die ten doel hadden, om bedrog van de zijde van de „homs de religion et altres homs en tout poir d'Engletiere, qui se mellent de lainne vendre”, in de toekomst te verhinderen; er werden in de vijf genoemde steden ambtenaren aangesteld, die de schade der Vlaamsche kooplieden zouden schatten, en maatregelen werden genomen, om de verkoopers tot het betalen van schadevergoeding te dwingen ²⁾. Reeds in 1239 hadden de lakenkooplieden van Douai en Yperen een verordening vastgesteld, die bij hun handel in Engeland zou worden toegepast; overtrad een burger van één der beide steden de gemaakte bepalingen, „il ne poroit estre à l'ostel ne à los gietans ne à couverture ne en nef kerkier lainne ne drap avoec nul home d'Ypre et de Douay; ne nus d'Yppre ne de Douay ne poroit boire ne mingnier avoec lui deça le mer”, vóór de overtreder zijn misdrijf zou hebben geboet naar de uitspraak van vier daartoe aangestelde personen ³⁾. In 't bijzonder op de jaarmarkten van Stamford, St. Ives, Boston, Winchester en Northampton verkochten, naar uit een stuk van 1257 valt af te leiden, de kooplieden van Douai hun laken; tijdens de genoemde jaarmarkten mochten zij hun artikel niet in andere deelen van Engeland verkoopen, doch in de tijdperken, die er tusschen de verschillende markten verliepen, was dit wel geoorloofd ⁴⁾.

De Engelsche wol was voor het grootste deel afkomstig van de geweldige kudden schapen, die de Cisterciënser kloosters er op na

¹⁾ Wol: H. U. B. I, 81, 115, 129, 197; P. R. 1216—1225, p. 114; C. R. 1227—1231, p. 365, 370; C. R. 1234—1237, p. 502; C. R. 1237—1242, p. 466, 471, 473, 475, 480; C. R. 1242—1247, p. 77, 85; C. R. 1247—1251, p. 314. Toen na den slag bij Westkapelle (1253) de wolvuitvoer naar Vlaanderen onmogelijk was, leden de Cisterciënser kloosters in Engeland groote schade: M. G. SS. XXVIII, p. 341. Een lijst van de Engelsche kloosters, waar de Vlamingen wol kochten, vindt men bij Varenbergh, p. 214—217. Laken: C. R. 1247—1251, p. 552; C. P. R. 1247—1258, p. 7, 104, 430; C. P. R. 1258—1266, p. 69, 213, 218, 251, 262, 303, 304, 466, 526; C. P. R. 1266—1272, p. 10, 87, 147, 170, 181, 195, 231, 310, 393, 395, 420, 456, 524, 531.

²⁾ Varenbergh, p. 212—214; vgl. p. 152; Dehaisnes, p. 106 ss.

³⁾ Varenbergh, p. 210—212; vgl. p. 151; Dehaisnes, p. 98 ss.

⁴⁾ Varenbergh, p. 220—224; vgl. p. 154, 155.

hielden. Deze kloosters hadden zich van het begin van hun bestaan af in verband met de behoefte aan kleding voor de talrijke monniken op het houden van schapen toegelegd, doch pas in de 13e eeuw nam de schapenteelt zeer grooten omvang aan en werd het klooster een centrum van wolhandel en wolexport op groote schaal. Sommige kloosters bezaten duizenden schapen; zij verkregen voor hunne kudden het weiderecht over enorme uitgestrekheden land ¹⁾. De wol werd door de abten gewoonlijk voor een reeks van jaren ineens aan de Vlaamsche of aan andere overzeesche kooplieden verkocht; de aflevering en de betaling geschiedden op de jaarmarkten ²⁾. De monniken gingen soms zoover, dat zij in strijd met de voorschriften hunner orde de wol uit de omgeving van het klooster opkochten, hetzij om de met hunne afnemers gesloten contracten te kunnen nakomen, hetzij om winst te

¹⁾ R. J. Whitwell, *English monasteries and the wooltrade* (Vierteljahrschrift f. Sozial- und Wirtsch. gesch. 1904, S. 1 ff.).

²⁾ Een voorbeeld van een contract betreffende wolverkoop vindt men C(alendar of) C(lose) R(olls) 1288—1296, p. 192: alle wol van het klooster Pippewell wordt voor twee jaren verkocht aan kooplieden van Cahors voor 18—21 M. (goede wol), 14 M. (middensort) en 10—13 M. (slechte wol; 1 M. = 13 s. 4d.) per zak; men zie verder Whitwell, S. 25, 26, 27 A., 28 A. en C. C. R. 1272—1279, p. 321. In het artikel van G. Espinas, *Jehan Boinebroke, bourgeois et drapier douaisien* (Vierteljahrschrift f. Sozial- und Wirtsch. gesch. 1904), S. 221—224, vindt men als prijs voor goede wol 10 M., middensort 8 M., slechte wol 6 M. per zak. A. Schaube, *Die Wollausfuhr Englands vom Jahre 1273* (Vierteljahrschrift 1908), S. 171 ff., leidt uit een uitgebreid materiaal van de tweede helft der 13e eeuw af, dat de gemiddelde prijs van Engelsche wol niet minder dan 10 M. sterl. = 6 £ 13 s. 4 d. per zak was. Uit een prijslijst betreffende de Engelsche wol in Vlaanderen bij Varenbergh, p. 214 ss., Dehaisnes p. 113 ss., blijkt, dat de Engelsche wol in Vlaanderen verkocht werd voor gemiddeld 16 M. sterl. per zak (vgl. Schaube, S. 174, 175). Voor de M. sterl. berekent Schaube een metaalwaarde van 36 gl., voor het £ een metaalwaarde van 54 gl. Als men nu bedenkt, dat vele kooplieden in 1272 licenten ontvingen voor den uitvoer van meer dan 100, soms zelfs van meer dan 200 zakken, dan begrijpt men, welke kapitalen met dezen wolhandel gemeoid waren: 200 zakken wol vertegenwoordigen een metaalwaarde van 72.000 gl. (vgl. Schaube, S. 180 ff.). Men zie over het kapitalistisch karakter van den wolhandel Schaube's polemiek met Sombart, S. 178 ff. Uit de tabel bij J. Ruinen, *De oudste handelsbetrekkingen van Holland en Zeeland met Engeland*, p. 94, blijkt, dat ook in 1277 sommige kooplieden meer dan 200 zakken wol uitvoerden. Volgens H. U. B. III, S. 323 A., S. 179 A. 1; Kunze, *Hanseakten aus England*, Sachregister, bevatte een zak 26 steen of 52 nagel wol; het gewicht van een steen bedroeg 14 pond, van een nagel 7 pond; vgl. Dehaisnes, p. 116. Whitwell berekent (p. 12 seq.), dat een vacht ongeveer 1½ pond woog; daaruit zou volgen, dat een zak meer dan 200 vachten bevatte. Inderdaad stelde men later in den regel 240 vachten gelijk met een zak wol. Men zie verder nog bij Espinas, p. 221 ss., waaruit blijkt, dat er van Jehan Boinebroke omstreeks 1270 wol en schuldvorderingen met een waarde van 1620 M. 3 s. 2 d. sterl. in Engeland werden gearresteerd. In dienzelfden tijd werd er blijkens Varenbergh, p. 208, te Brugge wol met een waarde van 1267 £ 5 s. 5 d. sterl., toebehoorend aan zeven Engelsche kooplieden, in beslag genomen. Bij het afsluiten van een contract over de wolleverantie betaalden de koopers aan de Engelsche abten een handgeld (Latijn *arra*, Oud-Fransch *jère* (vgl. Espinas, p. 223 note 3); de eigenlijke koopsom werd later in termijnen afbetaald op de jaarmarkten.

maken. De Engelsche kooplieden, die toch reeds moeilijk met de rijke Vlamingen konden concurreeren, werden op deze wijze als tusschenhandelaren tusschen de wolproducenten en de vreemde kooplieden geheel uitgeschakeld en beklaagden zich dan ook heftig over de bedoelde gebruiken, die meer en meer bij den wolhandel werden toegepast ¹⁾.

Verbindingen van Vlaamsche kooplieden, als de bovenvermelde van de lieden uit Douai en Yperen, waren in doel, tijdsduur en ledenkring beperkt; er was echter reeds in de 12e eeuw een poging gedaan, om alle met 't buitenland handelende Vlaamsche kooplieden in één groote vereeniging onder te brengen. In de 12e eeuw was de tijd voorbij, waarin koopman en roover woorden waren van vrijwel gelijke beteekenis, maar toch was het nog niet overbodig, dat de kooplieden van de Vlaamsche steden, die met eenzelfde vreemde landstreek handel dreven, zich op hunne reis naar en tijdens hun verblijf in het buitenland tot een gewapende schare of hanze vereenigden; zelfs was de aansluiting bij zulk een hanze een voorwaarde, zonder welke men geen handel mocht drijven in den vreemde ²⁾. Op deze wijze ontstonden er in eenige Vlaamsche steden, o.a. te St.-Omer, Brugge, Yperen en Rijsel, hanzen van de met Engeland handelende burgers. Van de lieden van Valenciennes hooren we nu, dat zij in het begin der 12e eeuw op hunne handelsreizen buiten de stad òf zelf gewapend waren òf een zeker bedrag betaalden voor de gemeenschappelijke verdediging; tegelijk wordt echter van deze bewoners van Valenciennes medegedeeld, dat zij zich verzetten tegen het optreden der „hanseurs” ³⁾. De moeilijkheid, die in deze gegevens schuilt, kan m.i. alleen worden opgelost door aan te nemen, dat de „hanseurs” *alle in eenzelfde graafschap of hertogdom wonende kooplieden*, die zij in het buitenland aantreffen, tot aansluiting bij één gemeenschappelijke hanze trachtten te dwingen en dat zij van die kooplieden overal een bijdrage tot dekking der kosten van de gemeenschappelijke verdediging en van het verblijf in den vreemde trachtten te heffen. Hetzelfde streven komt in de 12e eeuw ook in het graafschap

¹⁾ Zoo waren de kooplieden van Lincoln ontevreden, omdat de abten in Lincolnshire wol opkochten en ze aan de Vlamingen verkochten: Rotuli Parliamentorum I, p. 156, 157; Rotuli Hundredorum I, p. 317; C. P. R. 1258—1266, p. 203; Whitwell, p. 7. Vgl. C. P. R. 1258—1266, p. 456, 460; C. P. R. 1281—1292, p. 160.

²⁾ St. Omer: Giry, p. 371 ss., p. 413; Gent: Warnkönig II 1, S. 28. Vgl. Stein, H. G. Bl. 1909, S. 56, 57.

³⁾ Stein, H. G. Bl. 1909, S. 59—61.

Vlaanderen voor, doch het ontmoette daar evenals in Valenciennes ernstig verzet en dit verzet vond steun bij den Vlaamschen graaf; deze voorzag blijkbaar, dat een vereeniging van alle met 't buitenland handelende Vlaamsche kooplieden een bedreiging zou gaan beteekenen voor de grafelijke macht. In 1168 bepaalde graaf Filips van Vlaanderen, dat de lieden van Nieuwpoort in 't buitenland niet tot betaling van het hanzegeld mochten worden gedwongen (*ubicumque burgenses mei eos — d. i. de lieden van Nieuwpoort — invenerint, ab eis hansam non exigant*). Een gelijk voorrecht werd in 1180 aan Damme en in 1183 aan Biervliet verleend en deze privilegies werden in de 13de eeuw meer dan eens bevestigd ¹⁾.

Was dus de poging, om de Vlaamsche kooplieden tot aansluiting bij één algemeene hanze in 't buitenland te bewegen, mislukt, een nawerking van dit uit de 12e-eeuwsche toestanden voortkomende streven kan men nog in de 13e eeuw constateeren. Bij de hanzen van de met Engeland handelende kooplieden uit Brugge, Yperen en Rijsel hebben zich de lieden van een aantal naburige plaatsen als Aardenburg, Oostburg, Oudenburg, Damme en Thorout, Dixmuiden, Veurne, St. Winoxbergen, Belle en Poperinghe; Doornik en Orchies moeten aansluiten, en bovendien hebben de Engelsche hanzen van Yperen en Rijsel zich met die van Brugge verbonden tot de Vlaamsche hanze van Londen ²⁾. Het bestaan van deze hanze blijkt o.a. uit een tweetal ontwerpen van statuten, het eene misschien omstreeks 1260 in het Latijn opgesteld door de regeering van Yperen, het andere in 't Fransch geschreven en vermoedelijk in het laatste kwartaal der 13e eeuw ontworpen door het stadsbestuur van Brugge ³⁾. De leden der Vlaamsche

¹⁾ Warnkönig II 2, S. 4, 8, 91, 209; van Duyse, Inventaris van Gent, 2; Diegerick, Inventaris van Yperen I, no. 126; Stein, H. G. Bl. 1909, S. 57—59; Höhlbaum, H. G. Bl. 1898, S. 151 A. 2. Men zie ook Häpke, S. 55: „Solange eine energische Grafengewalt bestand, hinderte sie die Vereinigung grösserer Hanseverbände“. Boudewijn IX verbod aan de burgers van Gent, om lieden buiten de stad tot aansluiting bij de hanze te dwingen: Warnkönig II 1, S. 28.

²⁾ Men zie over de Vlaamsche hanze van Londen: K. Höhlbaum, Über die flandrische Hanse von London (H. G. Bl. 1898, S. 147 ff.); H. Pirenne, La hanse flamande de Londres (Académie royale de Belgique; bulletin de la classe des lettres 1899, p. 65 ss.); W. Stein, Hansa (H. G. Bl. 1909), S. 103 ff.; R. Häpke, Brügges Entwicklung, S. 53 ff.; Schaube, Noch einmal zur Bedeutung von Hansa (Historische Vierteljahrschrift 1912), S. 202.

³⁾ Warnkönig I, Urkunden S. 81—85. Volgens Pirenne dateert het Latijnsche ontwerp van na 1187, daar Poperinghe vóór dat jaar geen weekmarkt bezat, en het Fransche van na 1241, omdat St. Anna ter Muiden in dat jaar pas stadrecht verkreeg (p.

hanze van Londen trokken in de 13e eeuw nog altijd gewapend, onder de leiding van een hanzegraaf en een schilddrager, naar de Engelsche jaarmarkten. Zij zullen in de marktplaats zooveel mogelijk in dezelfde of in naast elkaar gelegen woningen hun verblijf hebben gekozen; hunne kramen zullen op de markten naast elkaar hebben gestaan. De hanzegraaf besliste bij onderlinge geschillen van de kooplieden en zag er op toe, dat men zich bij den handel hield aan de wettelijke bepalingen ¹⁾. Geen inwoner van de steden Brugge, Yperen en Rijsel mocht met Engeland handel drijven, als hij geen lid was van de Londensche hanze; een vereeniging van alle met Engeland handelende Vlaamsche kooplieden vormde deze hanze echter niet. We weten, dat Gent in de 13e eeuw een belangrijk aandeel had aan het verkeer der Vlamingen in Engeland en toch heeft het zich nooit aangesloten bij de Vlaamsche hanze van Londen. Ondanks het feit, dat de met het buitenland handelende Vlaamsche kooplieden derhalve geen eenheid vormden, staat het vast, dat de leden der Vlaamsche hanze en die van de afzonderlijke hanzen der andere steden een klasse van rijke burgers vormden, die in Vlaanderen en daarbuiten grooten invloed had.

De Vlaamsche wolhandelaren, die tegelijk lakenbereiders en lakenverkoopers waren, lieten de Engelsche wol in Vlaanderen ver-

88 ss.). Deze gegevens bewijzen natuurlijk niet, dat de Latijnsche statuten uit de eerste en de Fransche uit de tweede helft der 13e eeuw afkomstig zijn. Höhlbaum (S. 174 ff.) wil het Latijnsche ontwerp in verband brengen met het privilege van Jan. 1232 (hier-voor, blz. 163, noot 2), waardoor de handel der Ypersche kooplieden in Engeland werd hersteld. Doch de lieden van Yperen waren vóór 1232 niet uitgesloten van het Engelsche verkeer; bovendien achtten zij het nog in 1239 noodig, zich nauw bij die van Douai aan te sluiten (Varenbergh, p. 210); dat Yperen zich kort na 1232 bij Brugge aansloot in den Engelschen handel, blijkt uit niets. In het Fransche ontwerp heeft men vrij algemeen sporen van het verval der Vlaamsche hanze opgemerkt. Höhlbaum wil het ± 1285 dateeren, omdat in dit jaar de namen van de nieuwe leden der hanze voor het eerst in de stadsrekeningen van Brugge werden opgenomen (Gilliodts van Severen, Inventaire de Bruges IV, p. 272 ss.); de in verval zijnde hanze zou in 1285 zijn gereorganiseerd. De lijst van de namen der nieuwe leden begint echter niet in 1285, doch is reeds opgenomen in de Brugsche stadsrekening van 1281/2: Gilliodts van Severen, Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges I, p. 64. Voorloopig acht ik het niet onwaarschijnlijk, dat het Latijnsche ontwerp in verband staat met de aansluiting van Yperen bij Brugge en dat het iets jonger is dan het Fransche; dit dateert misschien uit de periode van het verval van den Vlaamschen handel na ± 1270. Een eenigszins zekere dateering is echter niet te geven. De hanze komt ook voor bij G. Espinas et H. Pirenne, Recueil de documents relatifs à l'histoire de l'industrie drapière en Flandre I, p. 364; III, p. 501, 502.

¹⁾ Warnkönig I, Urkunden S. 82 §§ 3, 5; S. 83 §§ 1, 2; S. 84 § 4; S. 85 §§ 9, 10. Gewapend optreden van de Vlamingen op de Engelsche markten: C. P. R. 1247—1258, p. 430; over een aantal huizen te Southampton, tijdens de markt van Winchester door kooplieden van Brugge bewoond: C. P. R. 1266—1272, p. 242, 325. Vlaamsche kramen op de markt van Winchester: Ashley, An introduction to English economic history and theory I, p. 99. Men zie ook Le Moyen Age 1901, p. 189 ss.

werken tot laken. De Vlaamsche textielindustrie bevond zich in de laatste helft van de 13e eeuw in het stadium van de huisnijverheid: de ondernemer-koopman leverde de grondstof tegen een vastgestelden prijs ter bewerking aan een groot aantal onafhankelijke handwerkers, die ze in hunne woningen bewerkten en die daarna het afgewerkte product weer aan den ondernemer leverden. Het schijnt nu, dat de noodzakelijkheid om door werk in het levensonderhoud te voorzien, vele handwerkers er toe heeft gebracht, om zeer ongunstige arbeidsvoorwaarden aan te nemen; zij kregen zodoende schulden bij den ondernemer, en deze werd langzamerhand de eigenaar van hunne woningen en werktuigen ¹⁾. Het was voor de handwerkers onmogelijk, om zelf Engelsche wol in te kopen; van het lidmaatschap der Vlaamsche hanze van Londen waren de handwerkers, „qui ont les ongles bleus”, en de kleinhandelaren, „qui vont criant aval les rues”, uitgesloten, tenzij zij hun vroeger bedrijf prijsgaven. Wel brachten reeds in het begin van de 13e eeuw Engelsche en Duitsche kooplieden soms Engelsche wol op de jaarmarkten van Vlaanderen, doch op deze markten verschenen ook de leden der Vlaamsche hanze en zij waren in staat hoogere prijzen voor de wol te betalen dan de handwerkers ²⁾. Bovendien beheerschten de rijke wol- en lakenhandelaren de rechtspraak en het bestuur in de Vlaamsche steden: in 1241 bepaalde Thomas van Savoye als graaf van Vlaanderen, dat niemand schepen te Brugge mocht zijn, die niet gedurende meer dan een jaar lid van de Londensche hanze was geweest en die in verband daarmee zijn handwerk had opgegeven ³⁾. Doch ook buiten Vlaanderen konden de rijke Vlaamsche kooplieden een invloed van betekenis uitoefenen.

In 1258 komt de Engelsche adel onder leiding van Simon van Montfort in verzet tegen de politiek van koning Hendrik III. Het was den Engelschen edelen een doorn in het oog, dat aan Franschen en Provençalen de belangrijkste ambten in het rijk werden

¹⁾ Men zie hierover G. Espinas, Jehan Boinebroke, bourgeois et drapier douaisien (Vierteljahrschrift 1904), S. 53 ff., en het daar uitgegeven, uitvoerige document, S. 225 ff.

²⁾ Uitsluiting van kleinhandelaren en handwerkers: Warnkönig I, Urkunden S. 81 § 2; S. 84 § 5. Bezoek van de Vlaamsche jaarmarkten door de leden der hanze ibidem, S. 82 §§ 2, 5; S. 83 § 6. Een voorbeeld van een handwerker, die laken bereidde voor een vreemden koopman, vindt men bij Espinas, S. 81, 105.

³⁾ Gilliodts van Severen, Cartulaire de l'ancienne estaple de Bruges I, 48; Warnkönig II 1, S. 97; Lappenberg, Geschichte des hanseatischen Bundes, S. 73.

opgedragen en dat deze vreemdelingen groote jaargelden trokken uit de opbrengst der zware belastingen, die de Engelschen moesten betalen. De Engelsche adel strijdt niet zoozeer voor een nationaal belang als voor een belang van haar stand; als echter ook de burgerijen van een aantal Engelsche steden, o.a. van Londen en de Cinque Ports, zich bij Montfort en de zijnen aansluiten, krijgt het streven der oppositie in toenemende mate een nationale beteekenis ¹⁾. De stedelijke burgerijen, vooral de welgestelde kooplieden, werden niet minder dan de adel gedrukt door de zware belastingen van den koning. Bovendien eischten de steden blijkbaar, dat de landsregeering grootere aandacht zou schenken aan het economisch leven in Engeland, dat zij in 't bijzonder ook den handel en het bedrijf der vreemdelingen zou beperken, als deze de ontwikkeling van den Engelschen handel schaadden. Inderdaad waren de buitenlandsche handelaren er in Engeland veel beter aan toe dan de Engelsche kooplieden zelf: zij behoefden niet bij te dragen in de hooge tallagia, waren vaak vrijgesteld van het priserecht en slo ten door hun directe handelsbetrekkingen met de Cisterciënser kloosters de Engelschen uit van den handel in wol. Bovendien stonden de Vlamingen in de concurrentie met de Engelschen sterk, doordat zij over veel meer kapitaal konden beschikken; naast de Joden treffen we in de periode van Hendrik III de Vlamingen herhaaldelijk als financiers en woekeraars aan. De koning, de hooge geestelijkheid en vele Engelsche kooplieden stonden bij de Vlamingen in de schuld en waren van hen financiëel afhankelijk ²⁾. Bij dit alles kwam nog, dat de Vlamingen zich in den strijd tus-

¹⁾ Over een aantal aanzienlijke burgers van Londen, die zich bij Montfort aansloten, zie men: C. P. R. 1258—1266, p. 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 472, 493, 517, 530, 532, 545, 579, 591; C. P. R. 1266—1272, p. 146, 328, 381. Over den opstand en de kaperijen van de bewoners der Cinque Ports: C. P. R. 1258—1266, p. 488, 492, 507, 509, 517, 547, 551, 573—575, 588, 589, 651—653, 655, 661.

²⁾ M. G. SS. XXVIII, S. 146 (1238), worden de Vlamingen woekeraars genoemd. Vlaamsche kooplieden voeren edel metaal naar Engeland: Whitwell, p. 17 n. 1; P. R. 1216—1225, p. 366, 383; P. R. 1225—1232, p. 259, 474; C. R. 1237—1242, p. 249; C. P. R. 1258—1266, p. 21, 459; C. P. R. 1266—1272, p. 87; C. P. R. 1272—1281, p. 322; Kunze, Hanseakten aus England, S. 1 A. 2. Schuldvorderingen van Vlamingen op den koning, de geestelijken en andere lieden in Engeland: Schaubé Handels-geschiede der romanischen Völker des Mittelmeergebiets, S. 393; Espinas, Viertel-jahrschrift 1904, S. 223, 224; H. U. B. I, 117, 121; P. R. 1216—1225, p. 114; C. R. 1242—1247, p. 219, 314, 317; C. P. R. 1247—1258, p. 7, 17; C. P. R. 1258—1266, p. 69, 110, 121, 213, 218, 221, 251, 262, 303, 304, 385; C. P. R. 1266—1272, p. 10, 36, 87, 170, 180, 181, 182, 195, 231, 253, 298, 310, 393, 395, 398, 520, 590, 648, 697, 700, 709, 717; C. C. R. 1272—1279, p. 128, 194, 242, 338; C. P. R. 1272—1281, p. 169; Commission royale d'histoire de Belgique; compte rendu, 2e serie XII, p. 42; Dehaisnes, p. 109, 110.

schen Hendrik III en Simon van Montfort aan de zijde des konings stelden. Toen deze in 1259 naar Frankrijk reisde, om de hulp van Lodewijk IX in te roepen, beloofden de Vlaamsche steden hem waarschijnlijk financiëlen steun; Hendrik III beloofde dit optreden, door in 1259 aan Gent en Yperen, in 1260 aan Brugge, in 1261 aan Douai, in 1262 aan Aardenburg en Oudenaarden en in 1264 aan Biervliet belangrijke handelsprivileges te schenken ¹⁾).

Terwijl koning Lodewijk IX van Frankrijk en gravin Margaretha van Vlaanderen weinig sympathie toonden voor de partij van Simon de Montfort, begon deze in de Vlaamsche en Fransche kooplieden steeds meer zijne vijanden te zien. Er wordt van Montfort verteld, dat hij den wolutvoer van de vreemde kooplieden verbood en dat hij de meening uitsprak, dat de Engelschen de wol zelf wel konden uitvoeren of bewerken ²⁾). Dit gaat waarschijnlijk te ver: Montfort zal hebben begrepen, dat ook zijne partij de hulp der vreemde kooplieden niet kon missen; zijn bondgenootschap met de stedelijke burgerijen en de vijandige houding der Vlamingen brachten hem er echter toe een aantal maatregelen te nemen, die het verkeer van de Vlaamsche kooplieden in Engeland in zeer sterke mate beperkten. In den zomer van 1264 verzamelden eenige uitgeweken, koningsgezinde edelen op het vasteland een leger, waarmede zij van Damme uit naar Engeland trachtten over te steken. Het bericht van dezen vijandelijken aanval bracht groote onrust teweeg in Engeland; de havens werden in staat van verdediging gebracht, het verkeer met Vlaanderen werd verboden. Alle buitenlandsche kooplieden, die Engeland wilden bezoeken, moesten te Dover aan land gaan, opdat Montfort en de zijnen zich er van konden overtuigen, dat zij niet met vijandelijke bedoelingen kwamen. Toen men op sommige plaatsen de wol en de andere bezittingen van de Vlaamsche en de andere vreemde handelaren begon te vernietigen, protesteerde gravin Margaretha van Vlaanderen ³⁾). De Engelsche regeering bepaalde nu, dat de goederen van de Vlaamsche kooplieden niet mochten worden vernietigd, doch dat zij in kerken en op andere veilige plaatsen moesten worden be-

¹⁾ Pauli, *Geschiede von England III*, S. 735 ff.; Varenbergh, p. 136, 208; H. U. B. I., 245, 539, 547; C. P. R. 1258—1266, p. 109, 110, 118; H. U. B. I., 575, 576, 612; Dehaisnes, p. 104 ss.

²⁾ Varenbergh, p. 137; Pauli III, S. 784 ff.

³⁾ Pauli III, p. 776 ff.; C. P. R. 1258—1266, p. 338, 345, 347, 348, 350, 352, 355, 361, 368, 372, 393, 428, 429, 650, 651, 653; *Commission royale d'histoire de Belgique; compte rendu, 2e série tome XII*, p. 34; H. U. B. I., 603.

waard, tot de rust in het land zou zijn teruggekeerd ¹⁾. Op verzoek van eenige Vlaamsche gezanten, die met Montfort kwamen onderhandelen over het herstel van het handelsverkeer, bepaalde de graaf zelfs, dat de Vlaamsche kooplieden de door hen reeds betaalde goederen naar hun land mochten voeren; in vele steden werden deze bevelen echter niet uitgevoerd: de burgers wilden de bezittingen der Vlamingen voor zichzelf behouden ²⁾. Zoo kwam gravin Margaretha er toe, om op de goederen van kooplieden uit Londen en de Cinque Ports, die zich in Vlaanderen bevonden, beslag te leggen; op deze wijze meende zij de partij des konings te kunnen steunen en hare eigen onderdanen aan schadevergoeding te kunnen helpen ³⁾. Na den slag bij Evesham (Augustus 1265) gaf Hendrik III weer vrijgeleide aan alle Vlaamsche kooplieden, en na de onderwerping van Londen (December 1265) en de Cinque Ports (voorjaar 1266) werden onderhandelingen aangeknoopt over het teruggeven der gearresteerde Vlaamsche en Engelsche goederen en over het verleenen van schadevergoeding. Het is onzeker, of deze onderhandelingen tot resultaat hebben gevoerd ⁴⁾; waarschijnlijk is het echter niet, want in 1266 kwamen er nieuwe conflicten tusschen de Engelsche regeering en de Vlamingen voor.

Koning Hendrik III had uit den opstand van adel en steden althans deze leering getrokken, dat het verkeer der vreemde kooplieden niet meer een belemmering mocht zijn voor de ontwikkeling van den Engelschen handel, doch dat het dienstbaar moest worden gemaakt aan de welvaart van het Engelsche volk. De zorg voor deze belangen droeg de koning aan prins Eduard op, die in 1266 bepaalde, dat de vreemde kooplieden Engeland vrij mochten bezoeken, doch dat in een aantal daartoe aangewezen zeehavens van al hunne goederen een bepaald bedrag als tol zou worden geheven. Zoo voerde Eduard in 1266 het eerste rijkstolsysteem in en

---

¹⁾ C. P. R. 1258—1266, p. 348, 350.

²⁾ Compte rendu, 2e série XII, p. 34, 36; H. U. B. I, 604, 608, 612; Waddington Shirley, Royal and other historical letters during the reign of Henry III, p. 281; C. P. R. 1258—1266, p. 372, 388, 446, 460, 650, 651. Onderhandelingen tusschen Engeland en Vlaanderen: C. P. R. 1258—1266, p. 399, 418, 428. Vrijgeleide van den Engelschen koning voor de Vlaamsche kooplieden in 1264 en 1265: C. P. R. 1258—1266, p. 412, 433, 438, 442, 498.

³⁾ C. P. R. 1258—1266, p. 472, 514, 530, 531.

⁴⁾ Vrijgeleide voor de Vlaamsche kooplieden: C. P. R. 1258—1266, p. 460, 465, 466, 470, 496, 526, 563, 564, 572, 573, 581, 583; C. P. R. 1266—1272, p. 52, 87, 98, 147, 370, 426. Teruggave der gearresteerde goederen: Waddington Shirley, p. 305; H. U. B. I, 625; C. P. R. 1258—1266, p. 539, 659.

deed hij de eerste schrede op een weg, die leidde tot het ontstaan van een nationale economische politiek. Dat de Vlamingen in sterkere mate door de nieuwe tollën werden getroffen dan andere kooplieden, ligt voor de hand; ook staat vast, dat zij de invoering als een inbreuk op hunne rechten gevoelden ¹⁾. Toen koning Lodewijk IX van Frankrijk zich met de kwestie bemoeide, schortte Hendrik III de heffing een tijdlang op en beloofde, dat op de St. Gillismarkt te Winchester over de tollën zou worden onderhandeld ²⁾. Hoe het met deze onderhandelingen is afgelopen, is onbekend; zeker is echter, dat ook na 1267 tol van Vlaamsch laken in Engeland werd gevorderd. Misschien staat het daarmee in verband, dat de Vlamingen lakens, die niet de vereischte lengte hadden, in Engeland trachtten in te voeren en dat zij die lakens zelfs na afloop van de jaarmarkten trachtten aan de man te brengen. In elk geval had dit optreden van de Vlaamsche kooplieden het gevolg, dat op al het Vlaamsche laken op de markt van St. Ives in 1270 werd beslag gelegd en dat in 't einde van dit jaar hetzelfde geschiedde met alle Vlaamsche bezittingen en schuldvorderingen in geheel Engeland ³⁾. In Vlaanderen werden nu ook alle Engelsche goederen in arrest gesteld; in 1271 werd het verkeer tusschen Engeland en Vlaanderen geheel afgebroken; Engelsche, Fransche, Duitsche, Italiaansche en Brabantsche kooplieden, die wol uit Engeland wilden uitvoeren, moesten beloven, dat zij dit artikel niet aan de Vlamingen zouden verkoopen ⁴⁾. Deze toestand duurde voort tot in 1274; slechts bij uitzondering kregen Vlamingen verlof,

¹⁾ C. P. R. 1258—1266, p. 551, 575, 580; C. P. R. 1266—1272, p. 442, 617, 630, 717; Gras, *The early English customs system*, p. 54 seq. De tol werd niet alleen van de Vlamingen geheven, doch ook van de Engelschen; Londen was echter vrijgesteld. Met zekerheid weten we, dat door de tolheffing wol en laken werden getroffen; zoo betaalden de Vlamingen volgens C. P. R. 1266—1272, p. 456, tol van laken. Daar de Vlamingen vooral in wol en laken handel dreven, werden zij het meest door de heffing benadeeld. Hoe hoog de „aid” van 1266 was, is onbekend; slechts vinden we (Espinass, *Vierteljahrschrift* 1904, S. 224) dat Jehan Boinebroke voor 93 zakken wol 9 £ 8s. moest bijdragen in de „maletote le roi”.

²⁾ C. P. R. 1266—1272, p. 129, 141.

³⁾ C. P. R. 1266—1272, p. 420, 456, 462, 469, 486, 489, 520, 524, 526, 590, 592, 645, 648, 687, 688, 697, 700, 706, 709, 717; C. P. R. 1272—1281, p. 9, 32, 44, 81, 138; Waddington Shirley II, p. 339, 679; *Compte rendu*, 2e série XII, p. 34, 36; H. U. B. I, 684; Espinass, *Vierteljahrschrift* 1904, S. 221—224 (te dateren vóór 1273 October 6; vgl. C. C. R. 1272—1279, p. 32, 33); C. C. R. 1272—1279, p. 6.

⁴⁾ C. P. R. 1266—1272, p. 587, 648, 673, 700, 706; Waddington Shirley II, p. 339; Varenbergh, p. 208/9; Gilliodts van Severen, *Cartulaire I*, 72; C. C. R. 1272—1279, p. 32, 33; *Calendar of Fine Rolls* 1272—1307, p. 12. Licenten voor den wolexport van vreemde kooplieden: C. P. R. 1266—1272, p. 553 seq., 599 seq., 593—595, 685 seq., 698 seq., 702—704, 712, 713; C. P. R. 1272—1281, p. 13 seq.

om in Engeland te komen ¹⁾; Engelsche en buitenlandsche kooplieden, die van de hun verleende licenten tot wolexport gebruik maakten om met Vlaanderen te handelen, werden gestraft ²⁾. In Juli 1274 werd echter te Montreuil-sur-Mer een verdrag gesloten, waarbij het vrije handelsverkeer tusschen Engeland en Vlaanderen werd hersteld. Gwy van Vlaanderen beloofde, dat de aan de Engelsche toegebrachte schade zou worden vergoed, mits het bedrag van de verliezen der Vlamingen van de Engelsche schadevergoeding zou worden afgetrokken. Door beide partijen zou een viertal kooplieden worden aangewezen, om de wederzijdsche beschadigingen na te gaan en vast te stellen. Een aantal Vlaamsche edelen stelde zich borg voor de betaling der schadevergoeding; was het bedrag daarvan in Februari 1276 niet gestort, dan zouden zij zich als gijzelaars aan de Engelsche regeering overgeven ³⁾. In hoeverre het met het gesloten verdrag samenhang dat Eduard I in 1275 de tolln van 1266 afschafte en ze verving door een heffing op den uitvoer van wol, wolvellen en huiden, is de vraag; in zekeren zin beteekende het nieuwe tolsysteem echter een tegemoetkoming aan de wenschen der Vlamingen ⁴⁾. De woluitvoer toch was omstreeks 1270 meer en meer in handen gekomen van de Engelschen, Franschen, Brabanders en Italianen, en het voornaamste handelsartikel van de Vlamingen, het laken, was thans vrij van tol.

Ook het verdrag van 1274 kon de goede verstandhouding tusschen Engeland en Vlaanderen niet blijvend herstellen. Tijdens de onderhandelingen over het verdrag ontvingen de Engelsche afgevaardigden bericht, dat een groot aantal Engelsche zeelieden door Vlaamsche visschers was overvallen en gedood, en kort daarna meldde gravin Margaretha aan de Engelsche regeering, dat een aantal visschers van Nieuwpoort te Berwick on Tweed was gevangen gezet ⁵⁾. Ondanks alle conflicten voerde men het verdrag

¹⁾ Vrijgeleides voor Vlaamsche kooplieden: C. P. R. 1266—1272, p. 523, 553, 575, 578, 647, 658, 659, 663, 668.

²⁾ C. P. R. 1266—1272, p. 567, 571, 599, 613, 625, 687, 695, 702, 706; Rymer I 2, p. 137, 147; C. F. R. 1272—1307, p. 25, 44; C. P. R. 1272—1281, p. 50, 68, 69, 71, 91, 106, 112, 125, 159, 185; C. C. R. 1272—1279, p. 114, 236, 423, 533.

³⁾ Rymer I 2, p. 140; Gilliodts van Severen, Cartulaire I, 73; H. U. B. I, 735, 739; van Duyse, Inventaire de Gand, 109; Compte rendu, 2e serie tome XII, p. 50, 51; Varenbergh, p. 143; Dehaisnes, p. 108 ss. Over onderhandelingen vóór 1274 zie men C. P. R. 1266—1272, p. 520, 535, 546, 626, 640, 646.

⁴⁾ Gras, The early English customs system, p. 59 seq. 1275 April 19 stond Eduard I aan de Vlaamsche kooplieden toe, om wol uit te voeren, doch slechts voor bepaalden tijd: C. P. R. 1272—1281, p. 85; vgl. C. P. R. 1272—1281, p. 55, 86, 87, 95, 101.

⁵⁾ Rymer I 2, p. 141, 142.

van Montreuil echter uit; in Juli 1275 kwam men gereed met het vaststellen der wederzijdsche beschadigingen: de waarde van de in Vlaanderen gearresteerde Engelsche goederen bedroeg ruim 10.627 £ en die van de in Engeland in beslag genomen Vlaamsche bezittingen beliep ruim 5817 £. De Vlamingen moesten derhalve vóór Februari 1276 aan de Engelschen ruim 4755 £ betalen ¹⁾. De gestelde termijn ging echter voorbij, zonder dat er betaling was geschied, en Mei 1276 verbood Eduard I opnieuw den handel met Vlaanderen; hij vergat daarbij echter, dat hij aan de Vlamingen vrijgeleide had verleend tot Augustus 1276. De fout werd hersteld en het vrijgeleide der Vlamingen zelfs nog tot het einde van 1276 verlengd; toen werd echter opnieuw betaling geëischt ²⁾.

Het is te begrijpen, dat de Vlaamsche kooplieden in de jaren 1275 en 1276 geen groot vertrouwen stelden in de hechtheid van de vriendschappelijke betrekkingen met Engeland en dat zij weinig kapitaal staken in den Engelschen handel. Wij kunnen dit afleiden uit de oudste Engelsche tolrekening, die we bezitten, nl. die van Hull voor de periode 27 Juni 1275—27 April 1276. Van de 65 schepen, die wol of huiden uit de haven van Hull uitvoerden, waren er 37 van Vlaanderen, 17 van Noord-Frankrijk, negen van Engeland, één van Kampen en één van Lubeck afkomstig. Er werden 4167 zakken wol uitgevoerd, waarvan de Vlamingen er waarschijnlijk 398 bezaten. Het is nu wel waarschijnlijk, dat ook de

¹⁾ Rymer I 2, p. 143; H. U. B. I, 742; C. P. R. 1272—1281, p. 60, 86, 87, 89, 95, 123; C. C. R. 1272—1279, p. 199, 230, 337. Behalve op de bovenvermelde 4755 £ maakte Eduard I aanspraak op een bedrag van 730 M., dat Gilbertus de Curia te Gent kon vorderen van koning Hendrik III, doch dat later in beslag was genomen en aan eenige Engelsche kooplieden toegewezen als vergoeding voor de door het optreden der Vlamingen geleden schade (C. P. R. 1272—1281, p. 95, 97; C. C. R. 1272—1279, p. 194, 199). Een berekening van de door de Vlamingen betaalde geldsommen doet zien, dat zij in 1285 de inbeslagneming van deze 730 M. door de Engelsche regering als wettig hebben erkend: ook dit bedrag werd door hen aan de Engelschen uitbetaald. In C. C. R. 1307—1313, p. 46, 47, waar een uitvoerig overzicht wordt gegeven van de Vlaamsch-Engelsche moeilijkheden, wordt de kwestie van de vermelde 730 M. opgevat als de oorzaak van het verbreken van het verdrag van Montreuil. De Gentenaren zouden, nadat de Engelsche koning op de 730 M. had beslag gelegd, een aantal burgers van Londen te Sluis van wol en andere goederen met een waarde van 1000£ hebben beroofd; ten gevolge van dit optreden zouden de burgers van Gent gedurende de regering van Eduard I niet in Engeland hebben mogen handelen. De berooving bij Sluis moet dan geschied zijn na 1285: de privileges van Gent in Engeland werden nl. in 1285 bevestigd (Varenbergh, p. 208; H. U. B. I, 982, 983); na dat jaar komen de Gentsche kooplieden echter niet meer in Engeland voor. Niet onmogelijk is, dat deze feiten hebben veroorzaakt, dat Gent onder de steden der Vlaamsche hanze niet wordt aangetroffen.

²⁾ C. C. R. 1272—1279, p. 307, 308, 337, 338, 423; C. P. R. 1272—1281, p. 160, 163, 187.

wol, die door de niet-Vlaamsche kooplieden werd geëxporteerd, voor een groot deel naar Vlaanderen werd gebracht, doch dit verandert niets aan het feit, dat de woluitvoer uit Hull in 1275—1276 slechts voor een betrekkelijk klein deel in handen was van de Vlamingen ¹⁾).

Gedurende het grootste deel van het jaar 1277 en in het begin van 1278 was het verkeer tusschen Engeland en Vlaanderen verboden; aan de Engelsche, Italiaansche, Fransche, Brabantsche en Duitsche kooplieden, die Engelsche wol wilden uitvoeren, verleende koning Eduard I slechts licenten (gedateerd 30 Mei 1277—8 Februari 1278), indien zij beloofden, dat zij geen handelsbetrekkingen zouden aanknoopen met Vlaanderen. Het schijnt, dat dit optreden van de Engelsche regeering een deel der Vlamingen tot toegeven heeft bewogen; we hooren, dat vóór November 1277 de steden Douai, Yperen, Dixmuiden en Poperinghe het door haar verschuldigde aandeel in de schadevergoeding (2022 £) betaalden, zoodat aan de kooplieden uit die plaatsen vrijgeleide kon worden verleend. Met de overige Vlamingen werd onderhandeld: koning Eduard verleende hun uitstel van betaling tot 14 Maart 1279, doch geen verkeersvrijheid ²⁾. In April 1279 eischte de koning opnieuw betaling, en het schijnt, dat de Vlamingen toen een bedrag van bijna 1317 £ hebben uitgekeerd; althans eenige Engelsche kooplieden, John Duraund van Dunstaple, Alexander le Riche van Andover, Richard d'Arras van Londen e.a., werden door den koning gemachtigd, om deze som in ontvangst te nemen ³⁾. Maar het duurde nog geruimen tijd, vóór de Vlamingen ook de laatste rest van hunne schuld konden afdoen. Deze werd in 1285 op 1131 £ berekend en in 1286 en 1287 bij gedeelten aan de Engelsche kooplieden John Duraund, Richard d'Arras en John de la Pole overgedragen. In Juli 1284 werd door Eduard I voor 't eerst na lange jaren weer een algemeen vrijgeleide aan de Vlaamsche kooplieden

¹⁾ Gras, The early English customs system, p. 225 seq.

²⁾ Vrijgeleides voor Vlaamsche kooplieden: C. P. R. 1272—1281, p. 209, 215, 233. Betaling door Yperen, Douai enz.: C. P. R. 1272—1281, p. 247, 248, 256, 422; C. F. R. 1272—1307, p. 100; H. U. B. I, 805. Voortzetting van het conflict met de andere Vlamingen: C. P. R. 1272—1281, p. 247, 284, 287, 288; C. C. R. 1272—1279, p. 437, 496; Compte rendu, 2e série XII, p. 39, 43; Calendar of Various Chancery Rolls, p. 4 seq.

³⁾ Rymer I 2, p. 170; C. C. R. 1272—1279, p. 459; C. P. R. 1272—1281, p. 308, 330; vgl. p. 331, 336, 382. Vrijgeleides voor Vlaamsche kooplieden (o. a. van Gent) in 1279: C. P. R. 1272—1281, p. 297, 302, 307, 326, 334, 449.

verleend; in 1285 werden enkele van de in 1259 en 1260 aan de Vlaamsche steden geschonken privileges bevestigd ¹⁾.

Zoo was in 1285 na een lange periode van onrust het vrije handelsverkeer tusschen Engeland en Vlaanderen hersteld. Lang duurde ook nu de goede verstandhouding niet. Uit berichten van Januari 1291 blijkt, dat in 1290 eenige kooplieden van Douai, Yperen en Poperinghe in Engeland werden gearresteerd. Wel werden de arresten op bevel van den koning opgeheven, doch al spoedig deden zich nieuwe moeilijkheden voor ²⁾. De dreigende Fransch-Engelsche oorlog belemmerde steeds meer den Engelsch-Vlaamschen handel; in Mei 1293 vond er bij St. Mathieu in Bretagne tusschen Engelsche, Hollandsche en Gasconsche schippers aan de eene en Fransche zeelieden aan de andere zijde een heftig gevecht plaats, waarin tal van dooden vielen ³⁾. Eduard I verbood allen handel met Frankrijk; hij trachtte Vlaanderen echter voor zich te winnen en liet de Vlaamsche kooplieden nog in zijn gebied toe. Doch de Fransche koning Filips IV dwong den Vlaamschen graaf Gwy van Dampierre, om het verkeer met Engeland te verbieden; zelfs zond hij Fransche ambtenaren naar het graafschap, om te beletten, dat wapenen, paarden en oorlogsbenoodigdheden naar Engeland werden gevoerd en dat Engelsche wol naar Vlaanderen werd gebracht ⁴⁾. Dat deze maatregelen groote werkeloosheid en ellende in de Vlaamsche steden teweegbrachten, ligt voor de hand; vooral de handwerkers werden er de dupe van. Een groot deel van het Vlaamsche volk begon zich heftig tegen de Fransche heerschappij te verzetten; het dwong graaf Gwy, om een verbond te sluiten met Engeland. In verband daarmee werd in den loop van het jaar 1297 de verkeersvrijheid tusschen Vlaanderen en Engeland hersteld ⁵⁾. Maar ook in de volgende jaren werd de handel

¹⁾ C. P. R. 1272—1281, p. 400, 437; C. P. R. 1281—1292, p. 36, 178, 223; C. C. R. 1279—1288, p. 225; Comptes rendus, 2e série XII, p. 38; H. U. B. I, 946, 982, 983; III, 617; Rymer I 3, p. 4; St. Genois, Inventaire analytique, 394, 443; Varenbergh, p. 160, 226.

²⁾ St. Genois, Inventaire analytique, 549; Finot, Inventaire sommaire des archives départementales du Nord I, p. 49; Rymer I 3, p. 91; C. P. R. 1281—1292, p. 423, 430, 489; C. C. R. 1288—1296, p. 264, 265.

³⁾ M. G. S. S. XXVIII, S. 594, 595, 635, 636. Vgl. Rymer I 3, p. 118; C. C. R. 1288—1296, p. 284, 324; C. P. R. 1292—1301, p. 16, 18, 30, 106.

⁴⁾ C. P. R. 1292—1301, p. 23, 126; C. C. R. 1288—1296, p. 303, 354; St. Genois, Inventaire, 730, 750.

⁵⁾ Pirenne, Histoire de Belgique I, p. 374 ss.; C. C. R. 1296—1302, p. 13, 15, 19, 22, 23, 30—32, 85, 104, 107—109, 119; C. P. R. 1292—1301, p. 196, 241, 243, 245, 246, 251, 254, 292, 308, 317.

voortdurend belemmerd door de gebeurtenissen van den Fransch-Engelschen oorlog en door den strijd tusschen de Franschgezinde aristocratie en de met Engeland verbonden handwerkers in de Vlaamsche steden.

Is de woluitvoer van de Vlaamsche kooplieden in 1275, 76 reeds vrij gering, hij schijnt na dien tijd nog meer te zijn achteruitgegaan. Van Ipswich uit vertrekken er in 1287 19 schepen met ongeveer 125 zakken wol en 10.000 wolvellen aan boord; slechts één der schepen behoort aan een Vlaming en van de uitgevoerde wol staan niet meer dan 5 zakken op naam van kooplieden van Vlaanderen. De uitvoer uit Lynn bedroeg 1286/1287 ruim 1300 zakken wol, 28.000 wolvellen en ongeveer $20\frac{1}{2}$ last huiden, die in 33 schepen waren bevracht; over de woonplaatsen van kooplieden en schippers is weinig zekers te zeggen, doch slechts zelden komen namen van lieden voor, die met zekerheid als Vlamingen kunnen worden aangeduid. Van de 24 schepen, die 1287/1288 wol en huiden uit Newcastle exporteerden, waren er zeven uit Vlaanderen afkomstig; van de 310 zakken wol, die werden geëxporteerd, bevonden zich op zijn hoogst vijftig in het bezit van Vlamingen. Hetzelfde beeld geeft de tolrekening van Newcastle voor het jaar 1292/1293; bij de 63 met wol bevrachte schepen zijn er veertien Vlaamsche; van de 841 zakken wol, die zij vervoeren, behooren er op zijn hoogst tachtig aan Vlamingen. Nog ongunstiger voor de Vlamingen worden deze cijfers na 1293. Van Hull vertrekken er 1294/95 46 schepen met ruim 3000 zakken wol en ruim 30 deker huiden aan boord; zes schippers zijn uit Biervliet afkomstig, doch onder de bevrachters komt geen enkele Vlaming voor. Van Boston uit worden er 1296/1297 bijna 5000 zakken wol, 5000 wolvellen en 20 last huiden uitgevoerd; van de zestig schepen, die aan den uitvoer deelnemen, zijn er zeven uit Vlaanderen afkomstig, en van de wol behoort er ongeveer 10 zak aan Vlamingen. De tolrekening van Newcastle 1294/1297 vermeldt 53 schepen, waarmede ongeveer 900 zakken wol, 85 last huiden en 4500 wolvellen worden uitgevoerd; twee vaartuigen behooren aan Vlaamsche schippers, en Vlaamsche kooplieden zijn de eigenaars van ongeveer 14 zakken wol en 15 deker huiden. In 1297 begint het aantal Vlaamsche schepen in de Engelsche havens snel toe te nemen; Vlaamsche bevrachters komen echter ook dan slechts zeer zelden voor ¹⁾.

¹⁾ Deze gegevens zijn ontleend aan een aantal door mij vervaardigde uittreksels uit

Men ziet het: de Vlamingen hadden na 1270 niet meer het grootste aandeel aan den uitvoer van Engelsche wol, en met den lakenhandel der Vlamingen in Engeland zal het niet veel beter gesteld zijn geweest. Dit beteekent nu niet, dat er geen Engelsche wol in Vlaanderen kwam; gedurende de jaren, waarin het niet bepaald verboden was, om met Vlaanderen te handelen, zullen, zooals we straks uitvoeriger zullen aantonen, Engelsche, Italiaansche en Duitsche kooplieden Engelsche wol aan de Vlaamsche industrie hebben geleverd. Het is echter te begrijpen, dat de Vlaamsche koopman-ondernemer, die in den laatsten tijd in Engeland zulke groote verliezen had geleden, er niet toe wilde medewerken, om aan de Engelsche, Duitsche en Italiaansche handelaren onbepaalde verkeersvrijheid in Vlaanderen toe te staan; hij zou er zoodoende toe bijdragen, dat de handwerkers wol konden koopen, wanneer en van wie ze maar wilden, en dat zij niet meer afhankelijk waren van den Vlaamschen kapitalist. Voor deze handwerkers beteekende de toelating van den vreemden wolhandelaar echter de verlossing uit een toestand van gebrek en ellende.

De achteruitgang van den Vlaamschen actiefhandel in Engeland beteekende den achteruitgang van de Vlaamsche hanze van Londen. Indien men terecht het Fransche statuten-ontwerp dezer hanze in verband heeft gebracht met een poging van het stadsbestuur van Brugge, om de hanze na de afbetaling der Engelsche schadevergoeding (1285) tot nieuw leven te brengen, dan moet deze poging zijn mislukt. Engeland was voor den Vlaamschen actiefhandel verloren terrein; de Vlaamsche lakenhandel richtte zich meer en meer uitsluitend op de jaarmarkten van Champagne²⁾. In de plaats van de met Engeland en met andere streken handelende laken- en wolhandelaren kwamen de lakenhandelaren, die vrijwel alleen in Frankrijk verkeerden. Ongemerkt ging de Londensche hanze over in een hanze van met Frankrijk handelende Vlaamsche steden, en deze steden verbonden zich met de Noordfransche plaatsen, wier kooplieden gewoon waren hunne

---

Engelsche tolrekeningen, die, voorzoover zij op Noord-Nederland betrekking hebben, zullen worden uitgegeven in 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën (no. 65). De daar vermelde stukken citeer ik als R. G. P.; de boven besproken tolrekeningen vindt men R. G. P. 84, 87, 88, 93, 96, 109, 123, 126 en 129.

²⁾ Men zie bv. Pirenne et Espinas, *Recueil des documents* I, 53; III, 754; 763 §§ 5, 16; 764 §§ 39, 60, 71; 773 § 15; 847; Diegerick I, nos. 150, 163; Des Marez, *La lettre de foire à Ypres*, p. 243.

producten in Champagne van de hand te doen. Zoo ontstond de „hanze der zeventien steden” uit de overblijfselen van de Vlaamsche hanze van Londen ¹⁾.

Men moet nu echter niet meenen, dat de Vlaamsche hanze van Londen er naar zou hebben gestreefd, om den woluitvoer van Engeland naar Vlaanderen geheel in de handen van hare leden te brengen, of dat de Vlaamsche kooplieden aan Engelsche en andere niet-Vlaamsche handelaren zouden hebben verboden, om Engelsche wol te importeeren in Vlaanderen. Dat de handel in Engelsche wol in de eerste helft der 13e eeuw grootendeels in handen was van de Vlamingen, was een gevolg van de geringe ontwikkeling van den handel in andere landen; privileges, waardoor het aan niet-Vlaamsche kooplieden moeilijk werd gemaakt, om wol uit Engeland uit te voeren en in Vlaanderen in te voeren, zijn niet bekend. Daarentegen weten we met zekerheid, dat Engelsche abten en Engelsche kooplieden ook vóór 1270 meermalen wol en andere goederen voor eigen rekening naar Vlaanderen zonden ²⁾. Dergelijke goederen zullen zijn verkocht op één van de groote Vlaamsche jaarmarkten, waarvan die van Yperen omstreeks Vasten en Hemelvaart, die van Brugge in April en Mei, die van Thorout na St. Jan in den zomer, die van Rijsel na midden Augustus en die van Messines na 1 October werden gehouden ³⁾. Waren er nu nog andere niet-Vlaamsche kooplieden, die vóór 1270 Engelsche wol op de genoemde jaarmarkten verkochten?

Het ligt voor de hand, allereerst aan de Brabantsche en Duitsche kooplieden te denken. Kooplieden van Mechelen, Leuven, Brussel, Diest en Antwerpen en schippers van Antwerpen komen in de eerste helft der 13e eeuw herhaaldelijk in Engeland voor ⁴⁾; slechts hoogst zelden wordt echter vermeld, welke waren

¹⁾ Over de hanze der zeventien steden zie men Warnkönig I, Urkunden S. 86; Varenbergh, p. 224, 225; Gilliodts van Severen, Cartulaire, 173; Brun-Lavainne, Le livre Roisin, p. 153, 154; Diegerick, Inventaire d'Ypres II, p. 129; Pirenne, La hanse flamande de Londres, p. 105 ss.

²⁾ P. R. 1216—1225, p. 463, 471, 472, 507, 519, 522, 538, 540; P. R. 1225—1232, p. 46, 270, 356, 359, 363, 368, 370, 371, 519; G. R. 1231—1234, p. 18, 53; C. R. 1247—1251, p. 397, 405.

³⁾ H. U. B. III, 606; Gilliodts van Severen, Cartulaire I, 68, 99; Warnkönig I, Urkunden S. 78; II 2, 243; Des Marez, La lettre de foire à Ypres au 13ième siècle, p. 79 ss., 86; Häpke, Brüggens Entwicklung, S. 31 ff., S. 275 ff.

⁴⁾ Algemeene privileges en vrijgeleiden voor de Brabanders: C. P. R. 1232—1247, p. 108; C. P. R. 1247—1258, p. 556; C. P. R. 1258—1266, p. 149, 161, 320. Verdere handel der Brabanders: H. U. B. I, 90, 91, 94, 105, 163, 172, 182, 210, 220; P. R. 1216

zij er kochten, en als handelaar in Engelsche wol treffen we geen Brabantsch koopman vóór 1270 aan. Dit behoeft ons er echter niet aan te doen twijfelen, dat de Brabanders vóór 1270 herhaaldelijk wol uit Engeland hebben geëxporteerd; de lakenindustrie bloeide in hun graafschap en bovendien is het bekend, dat de Brabantsche wolexport in 1271 en volgende jaren van groote beteekenis was.

Van de Duitsche steden verwierf Keulen reeds in de 12e eeuw belangrijke privileges in Engeland, en deze werden in de 13e eeuw meermalen bekrachtigd en uitgebreid; blijkbaar hadden de kooplieden van Keulen in Engeland vrijdom van alle tollén en lasten ¹⁾. Het optreden der Keulenaars in Engeland vertoont een groote overeenkomst met dat der „hanseurs” in de Vlaamsche steden: zij vormden in Engeland een hanze, waartoe in het begin der 13e eeuw ook de kooplieden van Tiel en misschien die van andere Geldersche en Nederrijnsche steden behoorden. De leden van deze hanze trachtten nu alle Duitsche kooplieden tot betaling van het hanzegeld te dwingen: als de Lubeckers in Engeland gaan handelen, krijgen zij direct twist met de Keulenaars over het hanzegeld. Keizer Frederik II kiest in deze kwestie partij voor Lubeck (1226) ²⁾, en sedert schijnen de kooplieden van Lubeck met die van Hamburg een afzonderlijke hanze in Engeland te hebben gevormd, waarbij zich de lieden van Bremen, van de Westfaalsche steden (Dortmund, Soest, Munster) ³⁾ en misschien ook die van Stavoren aansloten ⁴⁾. Van de Keulenaars wordt nu reeds in 1230 ver-

—1225, p. 476; P. R. 1225—1232, p. 259, 269, 277, 328, 426, 427; C. R. 1227—1231, p. 219; C. R. 1231—1234, p. 248, 251, 322; C. P. R. 1232—1247, p. 85, 101, 103, 302; C. R. 1247—1251, p. 130; C. P. R. 1266—1272, p. 238.

¹⁾ Privileges van Keulen: H. U. B. I, 13, 14, 25, 40, 63, 69, 84, 109; P. R. 1225—1232, p. 431; C. R. 1231—1234, p. 453; C. R. 1234—1237, p. 216, 399; C. P. R. 1232—1247, p. 130; H. U. B. I, 269, 270; H. U. B. III, 605. Overige handel van Keulen: H. U. B. I, 71, 85, 95, 104, 168, 169, 207, 404—406; P. R. 1216—1225, p. 446; P. R. 1225—1232, p. 373; C. R. 1227—1231, p. 358, 364; C. R. 1247—1251, p. 130, 198; Kunze, Hanseakten aus England, S. 1. A. 2.

²⁾ H. U. B. I, 205; vgl. H. U. B. I, 540, 552.

³⁾ Privileges etc. van de kooplieden uit Lubeck, Hamburg, Bremen en Saksen in Engeland: H. U. B. I, 110, 292, 506; P. R. 1225—1232, p. 415; C. P. R. 1247—1258, p. 155, 553. Overige handel: H. U. B. I, 74, 159, 161, 166, 178, 179, 185, 187, 207, 395, 458, 475, 502; C. R. 1231—1234, p. 248; C. R. 1242—1247, p. 543; C. R. 1247—1251, p. 64, 135, 551; C. P. R. 1258—1266, p. 105, 180, 183, 565; C. P. R. 1266—1272, p. 322. Bij het latere Lubecksche derdedeel der hanze te Londen behoorden ook de Westfaalsche steden: Daenell, Die Blütezeit der deutschen Hanze II, S. 393; vgl. H. U. B. I, 707, 902, 1108, 1214; H. U. B. II, 40.

⁴⁾ Privileges van Stavoren en Groningen in Engeland: C. P. R. 1247—1258, p. 623; H. U. B. I, 507 (1250). Overige handel: H. U. B. I, 160—162, 163, 167, 185, 189; P. R.

meld, dat zij wol in Engeland inkochten, en verder staat het vast, dat de Duitsche kooplieden in 1252 wol invoerden in Vlaanderen ¹⁾.

Behalve door de Duitsche en Brabantsche kooplieden werd Engeland in de eerste helft der 13e eeuw bezocht door Franschen en Italianen; en ook van hen staat het vast, dat zij handel dreven in Engelsche wol en dat zij die soms uitvoerden naar Vlaanderen ²⁾. Hun handel is echter voor de opkomst van dien der Hollanders en Zeeuwen van zoo geringe beteekenis geweest, dat wij hem niet uitvoerig behoeven te bespreken.

De gegevens, die wijzen op Brabantschen en Duitschen wolhandel in de eerste helft der 13e eeuw, zijn dus wel uiterst zeldzaam. Wanneer wij nu zullen vinden, dat de wolexport van de Brabanders en Duitschers in 1271 en volgende jaren zeer belangrijk was, dan mogen we veilig concludeeren, dat hij juist in den tijd van de Vlaamsch-Engelsche moeilijkheden zeer is toegenomen. Leden de Duitsche en de Brabantsche kooplieden dan geen schade door de onrust in Engeland, die het gevolg was van het optreden van Simon de Montfort? Zeker, ook zij werden benadeeld: lieden uit Winchelsea beroofden een koopman van Keulen en namen een kogge van Stavoren, die te Bordeaux met wijn was bevracht; een koopman van Hamburg klaagde in dezen tijd over verliezen, hem toegebracht door lieden van Dunwich, en de burgers van Bremen werden langen tijd uitgesloten van den Engelschen handel, omdat zij in 1265 niet hadden willen bijdragen in de betaling van een boete, door koning Hendrik III aan het opstandige Londen opgelegd ³⁾. Van den schipper van Stavoren en zijne compagnons wordt uitdrukkelijk gezegd, dat zij geen steun hadden verleend aan de vijanden des konings; het ligt derhalve voor de hand, dat Hendrik III hun schadevergoeding verschafte. Doch zelfs aan

1216—1225, p. 536; P. R. 1225—1232, p. 40, 373; C. R. 1227—1231, p. 260, 358, 369; C. R. 1237—1242, p. 433; C. P. R. 1232—1247, p. 107, 307; C. R. 1242—1247, p. 101; C. R. 1247—1251, p. 523, 531. Dat Stavoren bij de Lubecksche hanze behoorde, is niet zeker; opvallend is, dat zekere Simon van Stavoren (C. R. 1247—1251, p. 162, 287; H. U. B. I, 700, 701; C. P. R. 1266—1272, p. 686, 688, 702; C. P. R. 1272—1281, p. 9, 22, 138) ouderman was van de Lubecksche hanze te Lynn; men zie verder H. U. B. I, 1036.

¹⁾ C. R. 1227—1231, p. 364; H. U. B. I, 432, 435, 436.

²⁾ C. R. 1227—1231, p. 364, 365, 367; vgl. p. 555, 556, 577; Schaube, *Handelsgeschiede der romanischen Völker des Mittelmeergebiets*, S. 392 ff.

³⁾ H. U. B. I, 605, 606, 835, 836, 837; Waddington Shirley I, 404; R. G. P., 46; vgl. H. U. B. I, 733.

zekerer Ludekin van Coesfeld, koopman uit het Duitsche Rijk, beloofde de koning bescherming, hoewel hij zich openlijk aan de zijde van Montfort en van de Londenaren had gesteld. In dit geval bracht het optreden van Arnout van Holland, kanselier van den Duitschen koning Richard van Cornwall, de beslissing; Richards regeering schijnt voor den handel der Duitsche kooplieden met Engeland in deze moeilijke periode van groote beteekenis te zijn geweest ¹⁾. Blijkbaar deden verder de Duitsche kooplieden niet mede aan het verzet van de Vlamingen tegen de tolregeling van 1266; de privileges van Lubeck en Hamburg werden althans bevestigd en aan de kooplieden uit deze steden werd het recht gegeven, om een hanze te vormen naast die van de Keulenaren ²⁾. Nieuwe moeilijkheden deden zich voor na 1270, toen Hendrik III den handel met Vlaanderen verbood; aan de niet-Vlaamsche kooplieden werd slechts verlof tot woluitvoer gegeven, als zij beloofden geen handelsrelaties te zullen aanknoopen met de Vlamingen en als zij aan de koninklijke ambtenaren panden ter hand stelden, die bij schending der belofte konden worden verbeurdverklaard. Het schijnt nu, dat een aantal Lubecksche en Dortmundsche kooplieden weigerden panden aan de koninklijke ambtenaren te geven, dat zij een hoeveelheid wol van Vlaamsche kooplieden voor de hunne uitgaven, en dat zij deze wol ondanks de verbodsbepalingen van Boston uit naar Vlaanderen lieten voeren. De ouderman der Duitsche hanze te Lynn, Simon van Stavoren, en andere kooplieden keurden deze handelwijze af; zij begrepen wel, dat Vlaanderen voor den Duitschen wolhandel in de gegeven omstandigheden een afzetgebied van de grootste beteekenis zou kunnen worden, doch zij vreesden, dat de Duitsche privileges in Engeland zouden worden ingetrokken, indien men op deze wijze voortging. Simon van Stavoren schijnt te hebben bewerkt, dat de Duitschers zich aan de maatregelen der Engelsche regeering onderwierpen en dat de Duitsche welexport zich kon handhaven, al kon hij zich dan ook niet op Vlaanderen richten ³⁾.

De door Hendrik III en Eduard I in de jaren 1271, 1272 en 1273 gegeven licenten tot uitvoer van wol zijn bewaard gebleven en we

¹⁾ C. P. R. 1258—1266, p. 496. Over Arnout van Holland zie men C. P. R. 1258—1266, p. 141, 144, 177; R. G. P., 45; verder vergelijkte men de privileges van Groningen en Stavoren, hiervóór blz. 24 noot 4, en dat van Lubeck: H. U. B. I, 506.

²⁾ C. P. R. 1266—1272, p. 5, 20, 23; Rymer I 2, p. 106; H. U. B. I, 633, 635, 636.

³⁾ H. U. B. I, 673, 700, 701 (vgl. H. U. B. III, S. 405), 705, 707.

kunnen er uit afleiden, welk aandeel de verschillende volken hadden aan den uitvoer van Engelsche wol in een periode, waarin de Vlaamsche koopman Engeland niet kon bezoeken. Van 29 Juli 1271 tot 4 September 1271 bedroeg de woluitvoer 10.890 zakken; daarvan bezaten de Franschen er 6910 (66.3 %), de Brabanders 1242 (11.9 %; Leuven 479, Mechelen 408, Brussel 252), de Duitschers 1609 (15.5 %; Lubeck 509, Dortmund 310, Soest 200, Keulen 182), en de Luikenaars (Luik, Huy en Dinant) 633 (6.1 %). Het door deze cijfers gegeven beeld is echter niet geheel volledig, daar nauwkeurige opgaven omtrent den export der Engelschen en Italianen in 1271 en 1272 niet worden gegeven ¹⁾. Beter inzicht verstrekken ons de licenten van 1273. In dit jaar worden uit Engeland uitgevoerd 32.473 zakken wol; daarvan staan er op naam van de Engelschen 11.415 (34.9 %), van de Italianen 8000 (24.4 %), van de Noord-Franschen 5280 (16.1 %), van de Brabanders 3678 (11.2 %; Mechelen 1776, Leuven 940, Brussel 290, Antwerpen 120), van de Zuid-Franschen 1870 (5.7 %), van de Duitschers 1440 (4.4 %; Lubeck 460, Dortmund 240), van de Luikenaren 820 (2.5 %) en van de Spanjaarden 240 (0.8 %) ²⁾. Na Januari 1274 worden er geen licenten meer gegeven; waarschijnlijk staat dit in verband met de onderhandelingen tusschen Engeland en Vlaanderen, die in Juni 1274 leidden tot het sluiten van het verdrag van Montreuil.

Waarheen werd nu de in de licenten vermelde wol gevoerd? Van de Italianen weten we, dat zij de hunne ondanks de bestaande verbodsbepalingen voor een groot deel naar Vlaanderen hebben gevoerd; Schaube leidt uit het bedrag van de hun in Engeland opgelegde boeten zelfs af, dat vrijwel alle door de Italianen geëxporteerde wol naar Vlaanderen is gegaan. Ook de Engelschen zonden in de periode 1271—1274 nog heel wat wol naar Vlaanderen, zooals uit de door hen betaalde boeten valt op te maken; en zelfs de Brabanders deden aan de overtreding van het uitvoerverbod mede, hoewel zij de Engelsche wol noodig hadden voor eigen industrie ³⁾. Van de Noord-Franschen, in wier gebied de lakenindu-

¹⁾ C. P. R. 1266—1272, p. 559 seq.; vgl. R. G. P., 49. In 1271 wordt bij de Engelsche kooplieden slechts zelden vermeld, hoeveel wol zij mogen uitvoeren; bij de licenten van 1272 ontbreken de hoeveelheden steeds.

²⁾ Men zie de tabel bij Schaube, *Vierteljahrschrift* VI, S. 68, en de bespreking der licenten bij Schaube, S. 52 ff.; vgl. H. U. B. III, S. 406 ff.

³⁾ Schaube, S. 164 ff.; men zie verder hiervóór, blz. 177 noot 2; Des Marez, p. 254 note; C. P. R. 1272—1281, p. 106; O. C. R. 1272—1279, p. 124.

strie nog steeds van groote beteekenis was, mag men veilig aannemen, dat zij de Engelsche wol voor een deel naar eigen land hebben gevoerd. De Duitschers zagen er tengevolge van het optreden van Simon van Stavoren van af, om met Vlaanderen te handelen; zij zullen hunne wol na 1271 voor het grootste deel naar Brabant hebben gevoerd ¹⁾. In 1271 verzoekt de regeering van Lubeck aan hertog Jan I van Brabant, om aan hare kooplieden dezelfde privileges te geven, die zij vroeger reeds in Vlaanderen en Holland hadden ontvangen. De Lubecksche gezanten, die dit schrijven aan den hertog overbrachten, reisden blijkbaar van Brabant verder naar Engeland: het stadsbestuur verzocht den hertog hun aanbevelingsbrieven aan den Engelschen koning mede te geven ²⁾. Brabant begon in den Engelschen handel meer en meer de plaats van Vlaanderen in te nemen: Hendrik III stond in 1271 aan de Brabantsche kooplieden toe, om edel metaal naar Londen te voeren, en in hetzelfde jaar gaf hij aan de kooplieden van Leuven een privilege voor hun lakenhandel in Engeland ³⁾. Een deel van de naar Brabant geëxporteerde wol zal vandaar, hetzij langs den Rijn en de Maas, hetzij langs den landweg, verder zijn gevoerd: ook in Luik, Dinant en Huy en in de Westfaalsche steden bestond een lakenindustrie van beteekenis ⁴⁾.

Terwijl nu de cijfers van de licenten gedurende de periode 1271—1274 ons alleen inlichtingen verschaffen over het aandeel van de verschillende volken aan den woluitvoer uit Engeland in een tijd, waarin de Vlamingen van het verkeer in Engeland waren uitgesloten, geeft de tolrekening van Hull Juni 1275 tot April 1276 ons berichten uit een periode, waarin de Vlamingen Engeland konden bezoeken; men moet echter bij het gebruik der tolrekeningen

¹⁾ In 1277 wordt Johan Clipping van Lubeck beboet, omdat hij wol naar Vlaanderen heeft gevoerd: H. U. B. I, 788. Dat de Duitschers in dezen tijd soms wol verkochten op de Vlaamsche markten blijkt ook uit Häpke, S. 277, 279 (1276 en 1286). Dat de Duitschers omstreeks 1287 Vlaamsch laken naar Engeland voerden, volgt uit H. U. B. I, 1019, 1036; vgl. C. P. R. 1281—1292, p. 431. Duitschers, die in 1295 Engelsche wol in Vlaanderen verkoopen: H. U. B. I, 1173.

²⁾ H. U. B. I, 689; vgl. H. U. B. I, 683.

³⁾ C. P. R. 1266—1272, p. 522, 534, 632; vgl. H. U. B. I, 786, 949; C. P. R. 1272—1281, p. 298, 331, 403.

⁴⁾ Over den handel van Luik, Huy en Dinant met Engeland: C. P. R. 1232—1247, p. 275, 302; C. P. R. 1258—1266, p. 320; C. P. R. 1281—1292, p. 160, 191; Kunze, *Hanseakten aus England*, 12; Des Marez, p. 231. Over betrekkingen tusschen Brabant en West-Duitschland in dezen tijd: H. U. B. I, 417, 450, 789—792, 817, 841; H. U. B. III, 610, 614, 615, 616, S. 396 en S. 411 A. 2. Over de industrie van Westfalen zie men: H. J. Seeger, *Westfalens Handel und Gewerbe* (1926).

niet uit het oog verliezen, dat zij steeds plaatselijke toestanden weergeven en niet kunnen dienen als beeld van den Engelschen woluitvoer in zijn geheel. De uitvoer uit Hull bedraagt 4167 zakken wol, 4148 wolvellen en ongeveer 43 last huiden. Daarvan bezitten de Italianen 2155 zakken wol en 1 last huiden, de Franschen 646 zakken wol, 2468 wolvellen en ongeveer 21 last huiden, de Duitschers 432 zakken wol, de Engelschen 388 zakken wol, 1540 wolvellen en ongeveer 21 last huiden, de Vlamingen 398 zakken wol ¹⁾. Van Mei 1277 tot Februari 1278 was de handel tusschen Vlaanderen en Engeland, zooals we zagen, weer verboden; de aan niet-Vlaamsche kooplieden in die periode verleende licenten tot uitvoer van wol zijn bewaard gebleven. Bij een totaalexport van 15948 zakken wol bedraagt het aandeel der Italianen 5365, dat der Engelschen 3853, dat der Franschen 2998, dat der Brabanders 1933, dat der Duitschers 1709 en dat der Luikenaren 90 zakken ²⁾. De woluitvoer uit Ipswich was in 1287 voor meer dan de helft in handen van de Franschen; in de andere helft hadden de Engelschen het grootste aandeel. De export van Lynn uit was in 1286/87 voor meer dan de helft in het bezit van Duitschers. In Newcastle komen deze echter in 1292/1293 niet voor: van de 841 zakken wol, 55 last huiden en 8000 wolvellen, die er worden uitgevoerd, behooren er misschien 443 zakken wol, 5221 wolvellen en 23 last huiden aan Engelschen, 160 zakken wol, 2000 wolvellen en 29 last huiden aan Franschen, 105 zakken wol, 200 wolvellen en 2 last huiden aan Italianen, en 87 zakken wol, ruim 400 wolvellen en 1 last huiden aan de Vlamingen. Van de 3000 zakken wol, die 1294/95 uit Hull worden geëxporteerd, staan er bijna 1400 op naam van de Deutsche kooplieden, ruim 1300 van de Italianen, bijna 200 van de Brabanders en 100 van de Engelschen. Ook in Boston zijn de cijfers voor de Duitschers gunstig: in 1296/1297 worden van hier bijna 5000 zakken wol over de zee gevoerd, en daarvan behoort waarschijnlijk ongeveer 25 % aan de Duitschers, 13 % aan de Engelschen, 12 % aan de Brabanders. Te Newcastle komen de Duitschers voor het eerst voor in de tolrekening van 1294/97: de totale uitvoer bedraagt 899 zakken wol, 85½ last huiden en 4580 wolvellen; het aandeel der Engelschen is 505 zakken wol,

¹⁾ Gras, *The early English customs system*, p. 225 seq.

²⁾ J. Ruinen, *De oudste handelsbetrekkingen van Holland en Zeeland met Engeland*, blz. 93 vlg.; vgl. Kunze, *Hanseakten aus England*, S. 366.

54 last huiden, 3900 vellen; dat der Italianen 213 zakken wol en $1\frac{1}{2}$ last huiden; dat der Brabanders 96 zakken wol, $3\frac{1}{2}$ last huiden, 330 wolvellen; dat der Duitschers 56 zak wol, $8\frac{1}{2}$ last huiden en 350 wolvellen, en dat der Vlamingen 14 zak wol en 15 deker huiden ¹⁾. Men ziet het: in al deze rekeningen overtreft de uitvoer van de Engelschen, Italianen, Brabanders en Duitschers dien der Vlamingen, die geheel op den achtergrond schijnen te zijn gedrongen.

Gedurende de perioden, waarin het verkeer tusschen Engeland en Vlaanderen geoorloofd was, zal een groot deel van de door Duitschers, Engelschen en Italianen geëxporteerde wol naar Vlaanderen zijn gevoerd. Wij wezen er reeds op, dat de Vlaamsche koopman-industriëel den vreemden wolimport, vooral dien der Engelschen, ongaarne zag toenemen, dat voor de handwerkers de toelating van den vreemden handel in Vlaanderen echter zeer gewenscht was. Als er in 1280 in Yperen een gildenoproer uitbreekt, eischen de handwerkers o.a., dat het patricische stadsbestuur den wolimport der vreemde kooplieden zal toelaten, en hun wensch wordt ingewilligd ²⁾. Lang voordat de Vlaamsche steden de Engelsche schadevergoeding hadden afbetaald, in Mei 1282, gaf graaf Gwy een vrijgeleide voor vier jaren aan de Engelsche kooplieden, die Vlaanderen wilden bezoeken; men zou hunne goederen niet arresteeren in verband met de twisten, die er ten tijde van koning Hendrik III en gravin Margaretha hadden plaatsgevonden; de Engelsche kooplieden zouden hunne goederen in geheel Vlaanderen ten allen tijde mogen verkoopen; zij zouden slechts verplicht zijn tot het bezoeken van de jaarmarkten te Thorout en Rijsel; moeilijkheden bij den verkoop van wol zouden worden opgelost door een Engelschman en een Vlaming ³⁾. Inderdaad hebben we verschillende bewijzen voor het feit, dat de Vlaamsche drapeniers na 1280 hunne wol dikwijls op de Vlaam-

¹⁾ R. G. P. 84, 87, 93, 109, 123, 126. De berekening dezer cijfers is steeds eenigszins onzeker, daar niet altijd de woonplaats der kooplieden kan worden vastgesteld.

²⁾ Pirenne et Espinas, Recueil des documents III, 455, 682. De regering van Yperen bepaalt, „que chascuns homs estranges et autres puisse laines amener à Yppre et vendre toutes les foiz qui li plaira et sur tel jour com li plaira.”

³⁾ C. C. R. 1288—1296, p. 186, 187; Varenbergh, p. 225; vgl. H. U. B. I, 875. Door het optreden der Duitsche kooplieden, die in 1280 Brugge verlieten en zich te Aardenburg vestigden, werden aan de vreemde kooplieden in Vlaanderen grootere voorrechten, o.a. ten opzichte van den gastenhandel, toegestaan: H. U. B. I, 862, 864—866, 870—872, 885, 891, 900, 905, 912; Stein, H. G. Bl. 1902, S. 122 ff.

sche jaarmarkten inkochten van de Engelsche en van andere vreemde kooplieden ¹⁾).

Toen de Fransch-Engelsche oorlog graaf Gwy in Mei 1294 noodzaakte, om het vrijgeleide der Engelsche kooplieden in te trekken en allen handel met Engeland te verbieden, konden ook de niet-Vlaamsche handelaren geen wol meer naar Vlaanderen voeren. Het Engelsche parlement gaf koning Eduard I verlof, om een hoog „subsidy” op wol te heffen; verder mocht de koning op een bepaalde hoeveelheid wol beslag leggen en die voor eigen rekening laten verkoopen. Een deel van 's konings wol werd in 1294 naar Holland gevoerd en te Dordrecht verkocht ²⁾); in 1295 reeds schijnt Antwerpen de stapelplaats van den koninklijken wolexport te zijn geworden. Vele kooplieden voerden hunne wol in 1294 en 1295 eveneens naar Holland en Brabant; in Mei 1295 staat koning Filips IV aan een aantal Italiaansche handelaren toe, om de wol, die zij naar Holland en Brabant hadden gevoerd, naar zijn gebied over te brengen. Reeds in 1295 trok Brabant blijkbaar het grootste deel van den Engelschen wolexport tot zich, en zoo bleef het in 1296. De Engelsche kooplieden krijgen in 1296 een belangrijk privilege voor hun handelsverkeer in Antwerpen; alle vreemde kooplieden ontvangen voorrechten in deze stad, en de vrijheden der Brabantsche kooplieden in Engeland worden in deze periode bevestigd. Ook van de Duitsche kooplieden krijgt men den indruk, dat zij hunne wol na 1295 vrijwel uitsluitend naar Antwerpen voerden ³⁾).

¹⁾ St. Genois, *Inventaire analytique*, 597, 603; Des Marez, p. 253; vgl. C. P. R. 1292—1301, p. 11, 12, 70.

²⁾ Gras, p. 60; C. C. R. 1288—1296, p. 376; C. P. R. 1292—1301, p. 100. Koning Filips IV van Frankrijk maakte Februari 1295 bekend, dat de lieden uit Lubeck, Gotland, Riga, Kampen, Hamburg, Wismar, Rostock, Straalsund en Elbing in Vlaanderen mochten verkeerden; zij mochten daarheen echter geen wol, huiden en andere waren uit Engeland, Schotland en Ierland voeren (H. U. B. I, 1173, 1175). Vgl. beneden noot 3.

³⁾ Vrijgeleide voor de Brabantsche, Duitsche en Hollandsche kooplieden: C. P. R. 1292—1301, p. 74, 96, 223; H. U. B. I, 1160, 1161; vgl. C. P. R. 1292—1301, p. 102, 133, 134, 199, 210, 229, 231, 243; H. U. B. I, 1205. Men kan vermoeden, dat de in de tolrekening van Hull 1294—1295 (R. G. P., 109) vermelde wol voor een deel naar Dordrecht is gevoerd; uit de rekening zelf blijkt daarvan niets, doch de Italianen, die 1295 Mei 21 van Filips IV verlof krijgen, om de hoeveelheden wol, „quas in Brabancia et Holandia asserunt se habere”, naar zijn gebied over te brengen, zijn dezelfde, die in de tolrekening van Hull telkens voorkomen (Finot, *Inventaire sommaire I* 1, p. 34²). In de tolrekening van Boston 1296/1297 (R. G. P., 123) komen groote hoeveelheden wol van koning Eduard I voor; er wordt zoowel van deze wol als van die van Italiaansche en andere kooplieden meermalen uitdrukkelijk gezegd, dat zij naar Antwerpen gingen. Privileges van Engelsche en andere vreemde kooplieden in Antwerpen 1296: H. U. B. I, 1213.

Doch het ontbreken van de Engelsche wol verwekte groote ontevredenheid bij de Vlaamsche handwerkers en dit bracht teweeg, dat het verkeer tusschen Engeland en Vlaanderen in 1297 werd hersteld.

Hebben nu ook de Hollanders en Zeeuwen voordeel getrokken uit de moeilijkheden tusschen Engeland en Vlaanderen? Dat het economisch overwicht van Vlaanderen in het bijzonder voor Zeeland drukkend was, is onbetwistbaar; een gedeelte van dit land was bovendien politiek afhankelijk van de Vlaamsche graven. Bij het verdrag van 1167 hadden de Vlamingen bepaald, dat in Zeeland Middelburg de eenige stad moest blijven; geen andere plaatsen, vanwaaruit hun macht kon worden bedreigd en hun handelsheerschappij kon worden benadeeld, mochten opkomen. Dat de Zeeuwen nu reeds in het begin der 13e eeuw in politieke zaken een besliste voorkeur hadden, bewijst de vasthoudendheid, waarmede zij de zaak van graaf Willem I verdedigden. Floris IV verleende stadrecht aan Domburg en Westkapelle; Willem II, die macht genoeg bezat om Vlaanderen te weerstaan, zette het verdrag van 1167 geheel op zij ¹⁾. Het lijkt mij niet onwaarschijnlijk, dat de Zeeuwsche kooplieden versterking van de macht der Hollandsche graven hebben bevorderd, om aan de Vlaamsche heerschappij, ook in economische zaken, een einde te maken. In verband daarmede kan men verwachten, dat zij het Engelsch-Vlaamsche conflict hebben aangegrepen als een middel, om eigen welvaart ten koste van Vlaanderen te bevorderen.

Aan alle kusten van de Noordzee treffen we in de 12e en 13e eeuw lieden aan, die door visscherij in hun levensonderhoud voorzien. De scheepvaart komt voor in streken, waar nog geen steden zijn ontstaan en waar van handel nog geen sprake is; de schipper is er tegelijk bezitter en bestuurder van zijn vaartuig. Als er nu in de nabijheid van zulk een gebied handel ontstaat, dan maken de kooplieden voor het vervoer van hunne goederen gebruik van de vaartuigen, die zij in de omgeving van hunne steden aantreffen. Zoo maakten de Vlaamsche wol- en lakenhandelaren in de eerste helft der 13e eeuw bij voorkeur gebruik van de schepen der visschers van Nieuwpoort, Biervliet, St. Anna ter Muiden, Monnike-

¹⁾ v. d. Bergh, Oorkondenboek I, 279, 284; vgl. 514 § 4. Ook in dit verband moet er op worden gewezen, dat de Zeeuwsche schippers na den slag bij Westkapelle den invoer van Engelsche wol naar Vlaanderen trachtten te beletten: M. G. S.S. XXVIII, S. 341; H. U. B. I, 473.

reede, Sluis, Slepeldamme, Lapschuere, Axel, Blankenberghe, Heyst en andere plaatsen in Vlaanderen; slechts wanneer de Vlaamsche schepen niet in voldoende aantal aanwezig waren, had men geen bezwaar, om andere vaartuigen te huren ¹⁾. Zoo hooren we ook een enkelen keer van Hollandsche of Zeeuwsche schippers, die wol naar Vlaanderen vervoeren ²⁾. Het ligt voor de hand, dat de Zeeuwsche scheepvaart een goeden kans voor ontwikkeling kreeg in perioden, waarin zoowel de Vlaamsche koopman als de Vlaamsche schipper van het verkeer met Engeland was uitgesloten, en waarin de Italiaansche, Duitsche, Engelsche en Brabant-sche kooplieden groote hoeveelheden wol langs de Schelde door Zeeland naar Brabant begonnen te voeren. Dat de Zeeuwen deze kans hebben aangegrepen, staat vast; maar zeker is ook, dat hunne scheepvaart allerlei moeilijkheden moest overwinnen.

Uit het eerste regeeringsjaar van Eduard I zijn berichten tot ons gekomen, die spreken van onderhandelingen tusschen vertegenwoordigers van Floris V en van den Engelschen koning te St.-Omer; er zou worden gesproken over het arresteeren van Zeeuwsche schepen door den gouverneur der Cinque Ports en over het berooven van Londensche wolkooplieden door de Zeeuwen. Hoe het conflict is ontstaan, valt uit deze gegevens niet met zekerheid af te leiden; wel schijnt vast te staan, dat het tijdens de regeering van Hendrik III opkwam, dat het toen niet werd opgelost, doch dat Eduard I onmiddellijk tot onderhandelen bereid was ³⁾. Blijkbaar leidde de bijeenkomst te St. Omer niet tot resultaat; in den zomer van 1275 werd opnieuw over dezelfde kwestie onderhandeld te Dover ⁴⁾. Het mislukken der onderhandelingen bracht nu echter niet teweeg, dat het aan de Zeeuwen verboden werd Engeland te bezoeken; we weten met zekerheid, dat een groot aantal Zeeuwsche schippers in 1275 in de Engelsche havens aanwezig was. Juist in dezen tijd, waarin het verkeer met Vlaanderen stil lag, konden de Zeeuwen in Engeland niet worden gemist. In den herfst van

¹⁾ Vreemde schippers vrachtaarders voor de Vlamingen: Giry, *Histoire de St. Omer*, p. 297 ss.; C. R. 1227—1231, p. 328, 338, 413, 419; C. P. R. 1232—1247, p. 102. Deze stukken hebben bijna alle betrekking op Franschen wijn, die door Vlaamsche kooplieden in Zuidfransche schepen wordt bevracht. Daartegenover staat, dat Engelsche kooplieden wol naar Vlaanderen zenden zoowel met Vlaamsche als met Engelsche schepen: P. R. 1225—1232, p. 347; C. R. 1227—1231, p. 356, 363, 365, 363, 370, 373; C. R. 1242—1247, p. 100.

²⁾ C. R. 1227—1231, p. 356; vgl. p. 364.

³⁾ C. P. R. 1272—1281, p. 2, 5.

⁴⁾ C. P. R. 1272—1281, p. 89.

1275 wordt de toestand echter ernstiger; vermoedelijk trachtten de Zeeuwen, nu de onderhandelingen niet tot resultaat voerden, zich op gewelddadige wijze schadevergoeding te verschaffen door beslag te leggen op de Engelsche goederen, die naar Vlaanderen werden gevoerd. Zij staken met wel veertien koggen onder aanvoering van zekeren Henricus van Vlaardingen in zee en beroofden kooplieden van Londen en Great Yarmouth ¹⁾. Was het hunne bedoeling ook, om afbreuk te doen aan het pas herstelde verkeer tusschen Engeland en Vlaanderen? Met zekerheid valt het niet te zeggen; waarschijnlijk is het echter wel, omdat, naar wij later zullen zien, de Hollandsche regeering probeerde de wolindustrie van Vlaanderen naar haar gebied over te brengen. Koning Eduard I liet nu in November 1275 beslag leggen op de Zeeuwsche schepen en goederen, die in de Engelsche havens werden aangetroffen ²⁾. In Londen werden op grond van dit bevel acht en twintig Hollandsche en Zeeuwsche schepen, die samen op een waarde van 111 £ 4s.10 d. werden geschat en die voor 372 £ 3s.6 d. koopwaren aan boord hadden, in arrest gesteld; de opbrengst werd nog in het jaar 1275 aan de vóór 1272 beroofde Londensche kooplieden uitgekeerd. Bij de gearresteerde schepen is niet steeds nauwkeurig aangegeven, uit welke plaats de schipper afkomstig was; vijf vaartuigen behoorden echter te Kortgene thuis, vier te Middelburg en één te Arnemuiden, te Wolfaartsdijk, te Dordrecht, te Vlaardingen en aan de Maas ³⁾. Uit deze opgave, hoe onvolledig ook, blijkt duidelijk, dat uitsluitend schippers uit het gebied ten Zuiden van de Maas, vooral Zeeuwen, aan het verkeer met Engeland deelnamen; de ligging van hunne woonplaatsen in de nabijheid van Vlaanderen en Brabant had teweeggebracht, dat zij aan het Engelsch-Nederlandsche verkeer als vrachtvaarders begeerden mede te doen, en nu Engeland voor den Vlaamschen schipper gesloten was, kon hunne wensch in vervulling gaan.

Niet alleen als vrachtvaarders hoopten de Hollanders en Zeeuwen echter een rol te kunnen spelen in den handel met Engeland. Nu de Vlaamsche lakenindustrie door het ontbreken van de Engelsche wol achteruitging, hoopten de Hollandsche regeering en het bestuur van steden als Middelburg en Dordrecht, dat een deel van

¹⁾ C. C. R. 1272—1279, p. 246; v. d. Bergh II, 294; Calendar of inquisitions miscellaneous I, 1169.

²⁾ C. C. R. 1272—1279, p. 218; C. F. R. 1272—1307, p. 57.

³⁾ R. G. P., 57.

oggen
kooplieden ×

den Vlaamschen wolhandel en van de Vlaamsche lakenindustrie in handen van de Hollanders en Zeeuwen zou komen. In 1271 gaf Floris V aan het Middelburgsche koopliedengilde een aantal statuten, die ongetwijfeld aan die der Vlaamsche gilden ontleend waren, die in het geheel niet pasten bij de kleinsteedsche toestanden van de Zeeuwsche stad, doch aantoonde, hoe hooge verwachtingen men had van de ontwikkeling van den Zeeuwschen lakenhandel in de toekomst ¹⁾. In dezelfde richting wijst het feit, dat zoowel graaf Floris V als de regeering van Dordrecht de vestiging van vreemde handwerkers in Dordrecht aanmoedigden; door het geven van privileges hoopten zij (in 1276 en 1278) te bewerken, dat er in de Hollandsche en Zeeuwsche steden een textielnijverheid ontstond, die als vanzelf den Zeeuwschen wollexport uit Engeland zou bevorderen ²⁾. Dat deze maatregelen veel succes hebben gehad, valt te betwijfelen. Uit de Engelsche tolrekeningen blijkt duidelijk, dat zich slechts een zeer klein deel van de geëxporteerde wol in het bezit van Hollandsche en Zeeuwsche kooplieden bevond. In 1271 verleent koning Hendrik III aan tweelieden van Middelburg verlof tot het uitvoeren van resp. zeven en vier zakken wol en zekere Henricus van Vlaardingen krijgt een licent voor den uitvoer van twee zakken ³⁾; onder de licenten van 1272, 1273 en 1277 staat er geen enkel op den naam van een Hollander of een Zeeuw. Van de 140 zakken wol, die in 1287 uit Ipswich worden uitgevoerd, bezitten de Hollanders en Zeeuwen er ruim zes; van de ruim 3000 zakken, die in 1294/1295 de haven van Hull verlaten, behooren er aan de Hollanders ruim 38; in 1296/7 worden er van Boston uit geëxporteerd ongeveer 5000 zakken wol, waarvan de Hollanders en Zeeuwen er 16 in hun bezit hebben; de uitvoer uit Newcastle bedraagt in 1294/7 899 zakken wol en het Hollandsche aandeel $6\frac{1}{2}$ zak; van 1294—1298 worden er van Ipswich uit 480 zakken wol geëxporteerd, en daarvan staan er zeven zakken op naam van Hollanders of Zeeuwen ⁴⁾. Van wolimport in Holland en Zeeland door vreemde kooplieden hooren we bovendien vóór 1294 niets, zoodat we veilig kunnen aannemen, dat de wolhandel en de lakenindustrie in Holland en Zeeland ook aan het einde van de 13e eeuw nog van geringe beteekenis zijn geweest.

¹⁾ H. U. B. I, 694; vgl. Häpke, Brügges Entwicklung, S. 43.

²⁾ H. U. B. I, 776, 778, 806.

³⁾ R. G. P., 49.

⁴⁾ R. G. P., 84, 109, 123, 126, 129.

De Zeeuwsche en Hollandsche vrachtvaart naar en van Engeland ontwikkelde zich echter voorspoedig. De moeilijkheden van 1275 veroorzaakten niet, dat Engeland voor de Zeeuwsche schippers gesloten werd. Reeds in 1276 kregen de Hollanders en Zeeuwen weer vrijgeleide voor hun verkeer in Engeland; omstreeks St. Michiel van dat jaar werd opnieuw te Dover onderhandeld over de regeling van de wederzijdsche schadevergoeding ¹⁾. Het vrijgeleide werd verlengd tot September 1279 en omstreeks Paschen van 1278 verschenen heer Nikolaas van Cats en een andere Hollandsche gezant in de vergadering van den raad van Eduard I te Westminster. Een wapenstilstand werd gesloten, en verder werd een nieuwe bijeenkomst afgesproken, waaraan graaf Floris V zelf zou deelnemen en waar de wederzijdsche schadevergoeding definitief zou worden vastgesteld. Wegens den Utrechtschen oorlog kon Floris echter niet naar Engeland reizen, maar toch werd in 1279 begonnen met het vaststellen van het bedrag der wederzijdsche schade en werden eenige recente zaken geregeld: een Hollandsch schip, dat van het begin van 1278 af te Lynn onder arrest had gelegen, werd teruggegeven; de Engelschman John de St. Omer van Lynn, die in Holland beroofd was, werd tevreden gesteld ²⁾. In het begin van 1281 schijnt Floris V zelf in Engeland vertoefd te hebben en schadevergoeding te hebben beloofd; na berekening van de wederzijdsche verliezen zouden gezanten van beide partijen samenkomen, om het eindresultaat vast te stellen ³⁾. Hoe dit eindverdrag er heeft uitgezien, is ons onbekend.

In elk geval vond er in de periode 1281—1294 evenmin als in de jaren 1276—1281 een ernstige storing van het Zeeuwsch-Engelsche verkeer plaats. Toen Floris V in 1283 de Westfriezen wilde onderwerpen, trachtten deze zich door kaperij staande te houden: een Friesche kaper nam een uit Lynn afkomstig schip en bracht de geroofde goederen naar Medemblik, Enkhuizen, Harderwijk, Stavoren en andere plaatsen. Het gevolg was, dat de schippers uit de genoemde plaatsen op bevel van koning Eduard I in Engeland werden gearresteerd, doch de Hollandsche en Zeeuw-

¹⁾ v. d. Bergh II, 327; C. P. R. 1272—1281, p. 141; H. U. B. I, 771.

²⁾ C. P. R. 1272—1281, p. 200, 262, 312, 313, 389, 393; v. d. Bergh II, 481, 482, 534; H. U. B. I, 712, 766, 767, 829, 830, 911. De dateering dezer stukken is zoo weinig zeker, dat ik moet verwijzen naar de argumenten, daarvoor R. G. P., 63—75, aangevoerd.

³⁾ C. P. R. 1272—1281, p. 419, 449, 454.

sche scheepvaart ondervond daarvan geen hinder ¹⁾. Bij conflicten tusschen de Zeeuwen en de Engelschen toonde Floris V zich steeds bereid, om aan rechtmatige vorderingen van de laatstgenoemden tegemoet te komen; zoo o.a. toen er in 1287 te Great Yarmouth over wederzijdsche beschadigingen moest worden onderhandeld ²⁾. Ook Eduard I zorgde steeds, dat bij onbillijk of gewelddadig optreden van de Engelschen aan Floris' onderdanen rechtsherstel werd verschaft. Toen de strijd tusschen Engeland en Vlaanderen in 1293 opnieuw losbrak, leden ook de Hollanders en Zeeuwen soms schade; de Engelsche koning betoonde zich echter tegenover hen zeer tegemoetkomend, gaf hun verkeersvrijheid en trachtte te voorkomen, dat de oorlogstoestand hun verliezen bezorgde. Kenmerkend voor deze goede verstandhouding is het, dat de Hollanders en Zeeuwen in 1293 bij St. Mathieu aan de zijde van de Engelschen strenden tegen de Franschen en de Vlamingen ³⁾. De vriendschap duurde echter slechts voort tot op het oogenblik, waarop Floris V de zijde van Frankrijk koos; toen begon men in Engeland beslag te leggen op de Hollandsche schepen en goederen. In het einde van 1296 werden echter de in Engeland gearresteerde Hollandsche en Zeeuwsche schepen teruggegeven en aan de kooplieden en schippers werd opnieuw vrijgeleide verleend ⁴⁾.

Gedurende de periode 1270 tot 1297 kregen de Zeeuwsche en Hollandsche schippers een steeds grooter aandeel aan het vervoer van Engelsche wol. Van de 19 schepen, die in 1287 wol uitvoerden uit de haven van Ipswich, waren er acht uit Zeeland en Holland afkomstig, o.a. drie van Wolfaartsdijk en één van Maarland, van Zierikzee en van Dordrecht. Aan den wolexport uit Lynn namen 1286/1287 33, meest onbekende schippers, deel; van acht van hen kunnen we bewijzen, dat zij Zeeuwen waren, nl. van vier lieden van Kortgene, van drie van Zierikzee en van één persoon uit Middelburg. Van Newcastle vertrokken er 1292/3 63 schepen met wol en daaronder bevonden zich negen Zeeuwsche, o.a. vijf van Middelburg, één van Wolfaartsdijk, één van Goes en één van Zierik-

¹⁾ C. P. R. 1281—1292, p. 46; M. G. SS. XXVIII, p. 593; Calendar of inquisitions miscellaneous I, 1299, 1300 vgl. R. G. P., 2026, 2027.

²⁾ C. P. R. 1281—1292, p. 269, 276; H. U. B. I, 1034 (= R. G. P., 85).

³⁾ C. P. R. 1281—1292, p. 413, 522; C. P. R. 1292—1301, p. 100, 102, 107, 110, 111, 114, 116, 117, 149, 150, 165; C. C. R. 1288—1296, p. 353; M. G. SS. XXVIII, S. 594, 595, 635, 636; R. G. P., 105, 112—114.

⁴⁾ C. C. R. 1296—1302, p. 18, 26, 31; C. P. R. 1292—1301, p. 203, 230, 233.

zee. Van de 56 vaartuigen, die 1293/4 van Newcastle vertrokken, waren er 26 uit Holland, Zeeland en Friesland afkomstig, o.a. tien van Middelburg, vier van Kortgene, twee van Vlissingen en Maarland en één van Zierikzee, Schiedam, Westkapelle, Kats, Wolfaardsdijk en Stavoren. De tolrekening van Hull 1294/5 vermeldt 46 schippers, waaronder 18 Hollanders, Zeeuwen en Friezen, o.a. zes van Middelburg, vier van Zierikzee, twee van Kortgene, Dordrecht en Stavoren, en één van Maarland. Van Boston vertrokken er 1296/7 60 schepen met wol; twintig zijn afkomstig van Middelburg, vier van Kats, drie van Kortgene, twee van Zierikzee en Harderwijk en één van Vere, Dordrecht en Zutfen. Aan den wolexport van Newcastle uit nemen 1294/7 53 schepen deel, o.a. vijf van Middelburg, vier van Zierikzee, drie van Kats, twee van Kortgene en één van Brielle, Westkapelle, Vlissingen, Arnhem, Vere en Groningen ¹⁾. Wel verdrong de Zeeuwsch-Hollandische scheepvaart bij den wolexport de Vlaamsche niet geheel, maar, naarmate het aandeel van de Engelsche, Italiaansche, Duitsche en Brabantsche kooplieden aan dien uitvoer steeg, groeide ook de beteekenis der Zeeuwsche vrachtvaart.

Wol en laken waren, zooals we zagen, niet de eenige handelsartikelen, waarmede de Vlaamsche koopman zich bij zijn verkeer met Engeland bezighield. We merkten reeds op, dat hij ook Franschen wijn in Engeland importeerde. Verder haalde hij uit Engeland groote hoeveelheden graan. Engeland was in de Middeleeuwen veel meer dan in den modernen tijd landbouwgebied; het had een overschot aan graan en een groot deel daarvan kwam in het volkrijke Vlaamsche industriegebied terecht ²⁾. Welke artikelen de Duitschers en de Brabanders in de 13e eeuw naar Engeland brachten en daarvandaan haalden is moeilijk na te gaan; we hebben daarvoor slechts zeer weinig gegevens. Uit eenige berichten blijkt, dat de Keulenaars en de Brabanders Franschen en Rijnschen wijn, haring en andere soorten visch in Engeland invoerden; als importwaren van de Hamburgers komen asch en pek voor; de Lubeckers en de kooplieden van Gotland voerden o.a. bontwerk in. Verder vinden we, dat de Duitschers zowel als de

¹⁾ R. G. P., 84, 87, 93, 96, 109, 123, 126.

²⁾ Koren- en bierexport van de Vlamingen uit Engeland: H. U. B. I, 180, 188, 196; P. R. 1216—1225, p. 502, 504; C. R. 1227—1231, p. 306; C. R. 1247—1251, p. 397, 405. Vgl. N. S. B. Gras, *The evolution of the English cornmarket*, p. 22, 110 etc.

Brabanders graan uit Engeland uitvoerden ¹⁾). Daar de tolheffing van 1275 slechts betrekking had op den export van wol en huiden, niet op den in- en uitvoer van andere waren, bezitten we geen volledige berichten over den handel in die waren gedurende de 13e eeuw. Pas in 1303 werd een tolsysteem ingevoerd, waarbij van laken, was, wijn en alle andere artikelen, zoowel bij invoer als bij uitvoer, tol moest worden betaald ²⁾). De oudste rekeningen, die deze tolheffing behandelen, kunnen echter ongetwijfeld ook eenig inzicht geven in de toestanden van de 13e eeuw, te meer, omdat hare gegevens overeenstemmen met wat de schaarsche mededeelingen uit dien tijd zelf ons leeren. Allereerst komen voor ons onderzoek in aanmerking de rekeningen over den in- en uitvoer te Boston gedurende de periode 1303 Februari 12—1303 September 28. Door de kooplieden van Lubeck en Hamburg werden in Engeland ingevoerd stokvisch, traan, was, pelswerk, houtwaren, asch, pek en teer; de lieden uit Westfalen en Keulen importeerden was, staal, ijzer, molenstenen en allerlei artikelen van de metaal- en lederindustrie; volkomen zijn de beide groepen van Duitschers overigens niet van elkaar te onderscheiden. De uitvoer van de Duitschers uit Boston bestond uit allerlei soorten Engelsch laken, koren, zout, lood, kaas en boter ³⁾). Even belangrijk als de vermelde tolrekeningen van Boston, is die van Lynn voor de periode 1303 Februari—1304 Februari. Daarin komen 174 schepen voor, die de havens van Lynn en naburige plaatsen binnenkomen of die vandaar vertrekken. Onderscheiden we een Vlaamsch-Brabantsch-Zeeuwsch en een Noordduitsch-Friesch-Overijselsch handelsgebied, dan kunnen wij met vrij groote waarschijnlijkheid vaststellen, dat er 96 schepen uit het eerstgenoemde gebied worden vermeld, 34 uit het tweede. De schepen van de eerste groep voerden uit Lynn koren, bier, lood en kaas; zij importeerden laken, haring en allerlei kruideniers- en Zuidwaren. De schepen van de tweede groep importeerden houtwaren, was, pelswerk, stokvisch, asch, ijzer en pek; zij exporteerden zout, laken, koren en bier ⁴⁾). Uit deze gegevens is af te leiden, welke artikelen de Duitschers in de

¹⁾ Wijn: H. U. B. I, 69, 71, 220, 404; R. G. P., 45, 46. Graan: H. U. B. I, 160, 374; C. R. 1242—1247, p. 507; C. R. 1247—1251, p. 237; Kunze, Hanseakten, 2. Visch: C. R. 1227—1231, p. 219; C. R. 1247—1251, p. 130. Asch, pek, staal enz.: C. P. R. 1253—1266, p. 103, 105; H. U. B. I, 733. Pelswerk: H. U. B. I, 303, 359, 395, 475.

²⁾ Gras, The early English customs system, p. 66 seq.

³⁾ Gras, p. 273—288, p. 288—301.

⁴⁾ R. G. P., 148.

13e eeuw, althans gedurende de laatste helft daarvan, in Engeland aan de man brachten en inkochten.

Waarheen werden nu de goederen gevoerd, die de Duitsche kooplieden uit Engeland exporteerden, en vanwaar haalden zij de artikelen, die zij invoerden? Bij waren als was, hout, boschproducten, ijzer en staal staat het vast, dat zij uit het Duitsche Rijk afkomstig waren; zij behoefden niet zooals stokvisch, traan en pelswerk door de Duitschers uit meer verwijderde gebieden te worden gehaald. Waarheen deze het Engelsche laken exporteerden, kan niet twijfelachtig zijn: de uitvoer naar industriegebieden als Vlaanderen en Brabant zou weinig zin hebben gehad, terwijl het Engelsche laken juist in het Duitsche Rijk een zeer gevraagd artikel moet zijn geweest. Anders staat het met den uitvoer van koren en bier; een enkelen keer staat het vast, dat deze producten door de Duitschers naar eigen land zijn gevoerd, doch zeker is toch ook, dat de Duitsche kooplieden ze soms van de hand deden in Vlaanderen en Brabant. Zij zullen dan evenals bij den wolexport Nederlandsche schepen hebben gehuurd voor het vervoer hunner goederen ¹⁾. Welke schippers namen de Duitsche kooplieden nu in dienst voor het vervoer van de koopwaren, die van Duitschland naar Engeland of omgekeerd moesten worden gezonden? In de exportrekening van Boston (1303) komen 53 schippers voor; bij 32 van hen kunnen we de woonplaats met vrij groote waarschijnlijkheid bepalen: er zijn zeven schippers van Lubeck afkomstig, twee van Dortmund en twee van Rostock en verder drie van Zutphen, twee van Stavoren, twee van Harderwijk, één van Friesland en één van Workum. Een deel van de door de Duitsche kooplieden uit Engeland geëxporteerde goederen werd derhalve door Friesche en Geldersche schippers naar de plaats van bestemming gebracht. Deze conclusie wordt door de tolrekening van Lynn (1303/4) bevestigd; ook hier komen Friesche schippers voor, die Noordduitsche goederen van en naar Engeland vervoeren. Trouwens, voorzoover we de scheepvaartbeweging in de haven van Hamburg omstreeks 1300 kennen, mogen we veilig aannemen, dat slechts een klein deel van den in- en uitvoer aldaar geschiedde met Hamburgsche schepen; de Friesche schipper had er zeker een even groot aandeel aan ²⁾. Precies zoo staat het met Keulen. De uit het gebied dezer

¹⁾ Men zie Kunze, *Hanseakten aus England*, 2, 3.

²⁾ Men zie K. Koppmann, *Das hamburgische Schuldbuch* (Zeitschrift des Vereins für hamburgische Geschichte, 1875), S. 499 ff. Naast de talrijke schippers uit Stavoren

stad afkomstige en de daarheen vervoerde goederen moeten, voorzoover zij niet per as naar of van Brabant en Vlaanderen werden gebracht, voor een deel zijn uitgevoerd met Geldersche of Sticht-Utrechtsche vaartuigen; lieden uit Gelderland en Utrecht onderhielden reeds in de 13e eeuw levendige handelsbetrekkingen met Keulen. Zeeuwsche en Hollandsche schepen daarentegen kwamen in de 13e eeuw in de haven van Hamburg en op den Rijn bij Keulen hoogst zelden voor ¹⁾).

Blijkbaar werd dus de wol en misschien ook het koren, dat de Duitsche kooplieden uit Engeland uitvoerden, voor een groot deel met Nederlandsche schepen naar Vlaanderen of Brabant gebracht; de andere goederen, die de Duitschers uit Engeland exporteerden of in Engeland van de hand deden, werden voor een deel in Friese, Overijselsche en Geldersche vaartuigen bevracht. Gingen de laatstbedoelde koopwaren nu onmiddellijk en zonder tusschenlanding van Duitschland naar Engeland? Er is grond, om deze vraag ontkennend te beantwoorden. Als er in de exportrekening van Boston (1303) vermeld wordt, dat er zich in het schip van Henricus de la Porte van Lubeck koopwaren van een Spanjaard bevonden, hoewel het vaartuig blijkens de woonplaatsen van de meeste zijner bevrachters naar Noord-Duitschland ging, dan wijst dit er op, dat een deel van de lading onderweg werd gelost. Precies zoo staat het met het schip van Willelmus Breem, waarin naast vele Duitschers een Genuees goederen had doen laden, met dat van Jacobus van Zutfen, dat blijkbaar Parijsche en Geldersche bevrachters had, en met dat van Tideman Mulart, waarin goederen van Noordduitschers, Vlamingen en Spanjaarden waren vereenigd. Evenzoo was het gesteld met de schepen, die te Boston aankwamen. In het door Duitsche kooplieden met was en pelswerk bevrachte schip van Johannes Godier hadden een aantal Vlamingen laken doen laden; in het door Duitschers met traan, visch en was bevrachte vaartuig van Johannes Spikman bevindt zich een hoeveelheid laken van Vlaamsche en Brabantsche kooplieden ²⁾. Ook in de gelijktijdige tolrekening van Lynn komt het voor, dat

Leeuwarden, Dokkum, Enkhuizen, Alkmaar, enz., die hier voorkomen, wordt slechts één Zeeuw (van Arnemuiden) in de haven van Hamburg aangetroffen. Men zie verder H. U. B. I, 637, 846—850, 859, 1218; H. U. B. II, 260.

¹⁾ Betrekkingen van Keulen en de Westfaalsche steden met Gelre, Utrecht, en later met Dordrecht: H. U. B. I, 47, 72, 96, 153, 254, 418, 500, 518—521, 526, 533, 534, 652, 692, 824, 825, 895, 896, 899, 908, 1032, 1124, 1125; H. U. B. III, 611; H. U. B. II, 49.

²⁾ Gras, p. 276, 279, 280, 290, 291, 293.

Noordduitsche waren in Vlaamsche, Brabantsche of Zeeuwsche schepen zijn bevracht. De Noordduitsche, Friesche, Geldersche en Utrechtsche schepen deden in 1303/4 op hunne reis naar en van Engeland derhalve soms Vlaanderen of Zeeland aan en losten er een deel van hunne lading, voor zij verder zeilden; misschien brachten zij de voor Engeland bestemde waren soms ook niet verder dan tot Vlaanderen en Zeeland, vanwaar zij dan met Vlaamsche of Zeeuwsche schepen naar Engeland werden vervoerd. Evenzoo kwam een deel van de met Zeeuwsche of Vlaamsche schepen uit Engeland geëxporteerde goederen in Friesche, Sticht-Utrechtsche, Geldersche of Duitsche schepen terecht, waarmede het naar het Deutsche Rijk werd gebracht.

Deze toestanden van 1303 bestonden nu ook reeds in de 13e eeuw. Dat in 1230 lieden uit Vlaardingen en Antwerpen schippers zijn op een tweetal met Keulsche goederen bevrachte koggen ¹⁾, wijst waarschijnlijk in deze richting: vermoedelijk hebben de bedoelde schippers de goederen van het Scheldegebied tot Engeland vervoerd en was de afstand van Keulen tot het Scheldegebied op andere wijze afgelegd. In 1252 verzoeken de burgers van Lubeck, Hamburg, Dortmund, Soest, Munster en andere met Gotland handelende kooplieden uit het Deutsche Rijk tolverlaging en andere voorrechten aan gravin Margaretha van Vlaanderen; de gevraagde privilegies worden grootendeels verleend, zij 't dan onder invloed van den Deutschen koning, graaf Willem II van Holland, die in zijn gebied gelijke voorrechten aan de Duitschers had geschonken ²⁾. Uit enkele bepalingen van de door gravin Margaretha verleende privilegebrieven blijkt duidelijk, dat de schippers van de met de Deutsche koopwaren bevrachte vaartuigen op hunne reis uit vreemde landen soms Vlaanderen aandeden, voor zij naar Deutschland zeilden; in Vlaanderen werd soms een deel van de lading gelost en soms werd het schip daar zelfs door den schipper verlaten ³⁾.

¹⁾ C. R. 1227—1231, p. 358; men zie ook Kunze, Hanseakten 2.

²⁾ Stein, H. G. Bl. 1902, S. 101 ff., 104 ff.; H. U. B. I, 367, 373, 391, 424, 438, 443, 445, 446.

³⁾ H. U. B. I, 432; „et si forte contingerit, quod navis onerata de alienis partibus in portu de Sweno applicuerit et aliquis nauta discedere voluerit de navi, bene licet ei vorlastum suum extrahere de navi, ita quod mercandis remanentes in navi per dictum vorlastum extractum nullum theoloneum dabunt nec ad hoc tenentur; sed si mercandias de navi vendere optulerint vel vendant eas, debent theoloneum statutum”. Dergelijke bepalingen kunnen op den Deutschen handel met Frankrijk betrekking hebben; de Duitschers reisden ongetwijfeld van Vlaanderen uit naar Frankrijk; zij staan echter zonder twijfel ook in verband met den Deutschen handel in Engeland, die belangrijker was dan die met Frankrijk. Men zie verder: H. U. B. I, 421, 422, 428, 431, 433,

Het Lubecksche plan tot stichting van een Duitsche kooplieden- en schippersstad bij Damme, waar vrijheid van gastenhandel zou heerschen, wijst er eveneens op, dat de Duitschers Vlaanderen tot het uitgangspunt trachtten te maken van hun handel met de landen van West-Europa. Gravin Margaretha gaf ook aan dit plan hare goedkeuring; later schijnt zij die goedkeuring echter te hebben ingetrokken, omdat zij vreesde, dat de Vlaamsche actiefhandel door het Duitsche Nieuw-Damme geheel zou worden vernietigd. In 1280 bezaten de Duitschers echter het recht van den vrijen gasthandel in Vlaanderen reeds; de rol, die de Vlamingen in het Westeuropeesche handelsleven spelen, is teruggebracht tot die van makelaars ¹⁾. Uit de Engelsche tolrekeningen blijkt, welk een groot aandeel de Duitschers hadden in den woluitvoer uit Engeland; zij traden in den wolhandel met de Engelschen, de Italianen en de Brabanders op als de opvolgers van de Vlamingen; in plaats van de Vlaamsche hanze van Londen voerde na 1280 ook de Duitsche hanze wol en andere Engelsche goederen in Vlaanderen in ²⁾. In de Hamburgsche hanzen te Utrecht, Oostkerken (1292), Hoecke en Londen en in de Lubecksche te Hoecke en Londen mag men veilig de genootschappen zien, die op de belangrijkste punten van den door de Hamburgsche en Lubecksche goederen afgelegden handelsweg waren gevestigd. Hier werd een deel van de lading gelost en werden andere goederen in de schepen geladen; hier werden door de kooplieden schepen gehuurd en werden met de in andere landen gekochte goederen de plaatselijke markten bezocht ³⁾.

Natuurlijk konden de Duitschers hunne goederen van Engeland uit niet naar Vlaanderen en vandaar uit naar Deutschland zenden, zoolang het verkeer tusschen Vlaanderen en Engeland verboden was. De Hollandsche graaf Floris V trachtte nu juist in zulke perioden te bewerken, dat de plaats, waar de voor vervoer naar Engeland of Frankrijk bestemde Duitsche goederen in andere sche-

434, 435, 436; Stein, *Über die ältesten Privilegien der deutschen Hanse in Flandern* (H. G. Bl. 1902), S. 68ff., 71 ff., 73, 107—112.

¹⁾ Stein, H. G. Bl. 1902, S. 122 ff.

²⁾ H. U. B. I, 1036, 1173; vgl. hiervóór, blz. 188 noot 1, blz. 191 noot 2.

³⁾ De Hamburgsche en Lubecksche hanzen te Utrecht, Oostkerken en Hoecke komen voor in de scheepsrechten van Hamburg en Lubeck van de jaren 1292 en 1299; het eerste is gepubliceerd door Th. Kiesselbach in H. G. Bl. 1900, S. 86 ff. Kiesselbach meent (S. 70, 71, 75), dat Vlaanderen vrijwel steeds het doel van de handelsreizen der Duitschers was, ook van vreemde landen uit; deze meening is echter bestreden door Stein, H. G. Bl. 1911, S. 265 ff. Het Lubecksche scheepsrecht is gedrukt in *Urkundenb. der Stadt Lübeck II*, 105.

pen werden overgeladen, verlegd werd van Brugge naar Dordrecht. In 1276 en 1277 gaf hij verschillende privileges aan de kooplieden van Hamburg, Lubeck, Kampen, Deventer en Zwolle voor hun verkeer te Dordrecht ¹⁾; in die privileges wordt duidelijk gezegd, dat het de bedoeling was, om Dordrecht de plaats van het Zwin te doen innemen, o.a. ook in het geval, dat de Duitsche goederen via Dordrecht verder moesten worden gevoerd naar andere streken ²⁾. Met het geven van deze privileges zal Floris V succes hebben gehad. Graaf Jan II geeft in 1300 aan de kooplieden van Engeland, Brabant, Duitschland en Vlaanderen vrijgeleide voor hun verkeer in Dordrecht; uit dat privilege blijkt, dat deze stad door vreemde kooplieden werd bezocht ³⁾. Toen graaf Jan I in 1299 bepaalde, dat de goederen, die de Lek of Merwede afgevoerd werden, te Dordrecht ter markt moesten komen en dat zij pas daarna de tollën van Geervliet en Strienemonde mochten passeeren ⁴⁾, voerde hij daarmede niet iets geheel nieuws en iets willekeurigs in, doch legde hij slechts een bestaanden toestand in een wettelijk voorschrift vast.

Zoo kunnen we dus constateeren, dat de Zeeuwsche visschers in verband met het Engelsch-Vlaamsche conflict van 1265 en volgende jaren steeds meer als vrachtaarders optraden in het verkeer tusschen Engeland aan de eene zijde en Brabant, Holland en Vlaanderen aan de andere zijde; dat met betrekking tot den Duitschen handel in Engeland de Friesche, Utrechtsche, Geldersche en Noordduitsche schippers de werkzaamheden der Zeeuwen aanvulden; en dat in den tijd van het Vlaamsch-Engelsche conflict deze scheepvaart steeds meer een plaats van overlading vond in Dordrecht. Van Hollandsche en Zeeuwsche eigenhandel en industrie kan in de 13e eeuw nog nauwelijks worden gesproken; deze komen pas in de 14e eeuw op, zooals we later misschien zullen kunnen aantoonen.

¹⁾ H. U. B. I, 622, 624, 628, 631 (1266), 669 (1269), 683 (1270), 779 (1276), 801, 802 (1277), 813, 814 (1278).

²⁾ H. U. B. I, 779: *Mercatores, qui hactenus in Flandria ad portum ibidem, qui Zwiin appellatur, cum suis mercimoniis se transferre consueverunt, nunc ad portum nostrum de Dordrecht vel alias in terra nostra se transferre desiderant et intendunt*; H. U. B. I, S. 270: *bon(a), que deduxerint per terram Hollandie, venientibus de mari aut de terra et de civitate Daventriensi seu de Flandria seu de aliquibus terris inferioribus ascendendo cum ipsis bonis apud Dordracum, seu quocumque bona comparaverint infra terram Hollandie, ea per dictas vias reducendo*. Vgl. v. d. Bergh II, 926, waar Floris V aan den Franschen koning beloofd, *ne lessier passer ceus d'Almayne par nostre terre ne par nostre povir o armes ne sanz armes en Engleterre*.

³⁾ Van der Wall, *Handvesten van Dordrecht I*, p. 103.   ⁴⁾ v. d. Wall I, p. 99.